

Duurzaamheid in de culturele sector

Steppingstones voor toekomstig
duurzaamheidsbeleid

Editie 2019

Bureau **8080**

Duurzaamheid in de culturele sector

Steppingstones voor toekomstig duurzaamheidsbeleid

Editie 2019

Amsterdam, 20 juni 2019

Boekmanstichting
Kenniscentrum voor kunst,
cultuur en beleid

Bureau **8080**

Inhoudsopgave

Voorwoord.....	5
Samenvatting.....	6
Summary	7
Hoofdstuk 1 – Inleiding.....	8
1.1 Hoe vervuילend is de cultuursector?	9
1.2 Moet de cultuursector verduurzamen?	14
1.3 Wat doet de cultuursector al aan verduurzaming?	16
1.3.1 Podiumkunsten	17
1.3.2 Letteren.....	18
1.3.3 Erfgoed.....	18
1.3.4 Beeldende kunst	19
1.3.5 Film	20
1.3.6 Ontwerp, mode, architectuur	20
1.3.7 Sectoroverstijgende samenwerking	21
1.4 Ter besluit.....	21
Interview Parkpop en Rotterdam Unlimited	22
Hoofdstuk 2 – Enquête.....	25
2.1 De enquête.....	25
2.1.1 Ontwerp enquête.....	25
2.1.2 Verspreiding enquête.....	26
2.2 Respons.....	26
2.2.1 Aantal respondenten	26
2.2.2 Beschrijving respons.....	27
2.3 Resultaten	29
2.2.1 Attitude ten opzichte van verduurzaming	29

2.3.2 Activiteiten op het gebied van verduurzaming.....	33
2.3.3 Ervaren knelpunten en behoeftes bij verduurzaming.....	36
2.4 Ter besluit.....	40
Interview Wilminktheater en Muziekcentrum Enschede	41
Hoofdstuk 3 – Lessen voor praktijk, beleid en onderzoek	44
3.1 Culturele organisaties.....	44
3.2 Beleidsmakers.....	45
3.3 Onderzoekers.....	46
3.4 Ter besluit.....	48
Interview Plantage-instellingen Amsterdam	49
Literatuur	52
Bijlage 1 – Volledige enquête en resultaten	57
Organisatie	57
Huisvesting.....	60
Motivatie	62
Knelpunten.....	65
Duurzaamheid in de praktijk.....	67
Duurzaamheid binnen de bedrijfsvoering.....	70
Kosten van verduurzaming	72
Code Duurzaamheid.....	73
Tot slot.....	76
Bijlage 2 – Toelichting enquête.....	77
Colofon.....	78

“Het is inspirerend om te zien dat de cultuursector belang hecht aan duurzaamheid en dat dat beeld in de breedte van de sector naar voren komt. Het laat zien dat de tijd rijp is om de volgende stap te zetten naar een toekomstbestendige bedrijfsvoering die past binnen een circulaire economie. Dat er behoefte is aan het opbouwen en ontsluiten van kennis, netwerk en budget is logisch en samenwerking is daarbij essentieel.”

Johanna Minnaard
Senior adviseur afdeling Afval Circulair
VANG Buitenshuis | Rijkswaterstaat

Zie ook: www.vangbuitenshuis.nl

Voorwoord

Duurzaamheid. Klimaat.

Er gaat geen dag voorbij zonder dat u erover leest, hoort of het aan den lijve ervaart.

Duurzaamheid in de culturele sector staat echter nog in de kinderschoenen. Wat betekent het voor podia, musea, kunstenaars, makers, medewerkers, gebruikers en bezoekers van cultuurinstellingen?

En ook: hoe brengt u duurzaamheid in de praktijk?

U leest de eerste sectorbrede publicatie over duurzaamheid in de culturele sector, een coproductie van Bureau 8080 en de Boekmanstichting.

Begin dit jaar constateerden we dat er nog weinig informatie en verkennend onderzoek beschikbaar is over dit belangrijke thema. Een enquête, bureauonderzoek en interviews hebben geleid tot deze publicatie.

Ons voornaamste doel is om te ontleden en samen te brengen waar behoefte aan is, welke projecten substantieel bijdragen aan een duurzame bedrijfsvoering, waar samenwerking leidt tot kennisdeling en welke aanzetten tot kerncijfers opdoemen aan de horizon.

We hopen dat dit onderzoek en de publicatie de cultuursector bruikbare handvatten biedt bij het versneld verduurzamen en roepen eenieder op om dit belangrijkste thema van onze tijd voortvarend ter hand te nemen.

Remco Wagemakers | Bureau 8080 | directeur

Jan Jaap Knol | Boekmanstichting | directeur

Jan Willem van Bokhorst | Bureau 8080 | directeur

Samenvatting

Geleidelijk verduurzaamt Nederland, en ook de cultuursector gaat hierin mee. Voor culturele organisaties bestaan er dan ook goede redenen om aan verduurzaming te werken. Niet alleen omdat voor de vergroening van Nederland collectieve actie nodig is, maar vooral ook omdat de culturele sector in het bijzonder veel potentie heeft om bewustwording te creëren bij bezoekers, andere sectoren en de directe omgeving. Niet onbelangrijk ook: verduurzaming kan direct positieve gevolgen hebben voor organisaties zelf, onder andere op het gebied van financiën, imago en de voorbereiding op de toekomst.

Verschillende culturele organisaties zijn al actief met verduurzaming bezig, maar onduidelijk is hoe het onderwerp in de sector als geheel leeft. Daarom is een enquête verspreid onder culturele organisaties. Doel hiervan was om inzicht te krijgen in drie thema's: de attitude van culturele organisaties ten opzichte van verduurzaming, de manier waarop zij in de praktijk (al dan niet) met verduurzaming bezig zijn, en eventuele ervaren knelpunten en daaruit voortkomende wensen en behoeften.

De 258 organisaties die de enquête hebben ingevuld, geven aan duurzaamheid erg belangrijk te vinden – gemiddeld beoordelen zij dit met een 8,5 op een schaal van 10. In de praktijk geven de meeste van hen dan ook aan al ten minste een beetje actief te verduurzamen. Meestal gebeurt dit vanuit een intrinsieke motivatie, maar ook het creëren van bewustwording, voorbereiding op de toekomst en het eigen imago worden relatief vaak als redenen genoemd.

Gemiddeld noemen de respondenten zes activiteiten die zij ontplooiën om te verduurzamen, voornamelijk op het gebied van afval en elektriciteitsverbruik. Opvallend is dat activiteiten op het gebied van bewustwording vrij weinig voorkomen, en dat bij de meeste respondenten verduurzaming geen structureel karakter heeft. Zo is er meestal geen beleid op dit gebied, is er niemand in het bijzonder verantwoordelijk, en wordt er geen voortgang gemonitord.

In de toekomst willen vrijwel alle organisaties actiever gaan verduurzamen, maar een gebrek aan geld, kennis en tijd staat hierbij vaak in de weg. De behoeften die culturele organisaties op het gebied van duurzaamheid hebben, liggen dan ook vooral op het gebied van financiële ondersteuning en praktische begeleiding.

Het uitgevoerde onderzoek biedt verschillende aanknopingspunten voor de toekomst. Culturele organisaties vinden in de onderzoeksresultaten, het toegevoegde overzicht van initiatieven en drie interviews met koplopers hopelijk inspiratie voor hun eigen verduurzamingsproces. Aan beleidsmakers laat het zien hoe zij culturele organisaties hierin kunnen ondersteunen. Voor onderzoekers vormt dit onderzoek hopelijk de start van een periodieke monitoring van duurzaamheid in de cultuursector, waartoe in deze publicatie dan ook verschillende aanbevelingen worden gedaan.

Summary

Dutch organizations are increasingly aware of the need to become more sustainable, with the cultural sector also joining in. That is positive for a number of reasons. Not only because the greening of the Netherlands requires collective action, but also because the cultural sector in particular has great potential to create awareness among visitors, other sectors and the immediate environment. Not unimportant, too: sustainability can have positive consequences for organizations themselves, in the areas of finance, image and preparation for the future.

Various cultural organizations are already actively working on sustainability, but it is unclear how the sector as a whole feels about the subject. That is why a survey was distributed among cultural organizations. The purpose of this was to gain insight into three themes: the attitude of cultural organizations towards sustainability, the way in which they are working on sustainability, and any perceived bottlenecks and resulting wishes and needs.

The 258 organizations that participated consider sustainability to be very important – on average, they evaluate this importance with an 8.5 on a scale of 10. In practice, most of them are already at least a little active in becoming more sustainable. This is usually done out of intrinsic motivation, but the creation of awareness, preparation for the future and one's own image are also often mentioned as reasons.

On average, respondents name six activities that they already develop to become more sustainable, mainly in the field of waste and electricity consumption. It is remarkable, however, that activities to raise awareness are relatively rare, and that most respondents do not have structural policy regarding sustainability, nor do they monitor their progress.

Almost all organizations want to become more active in their efforts towards sustainability, but a lack of money, knowledge and time often stands in the way. The needs of cultural organizations regarding sustainability are therefore mainly in the field of financial support and practical guidance.

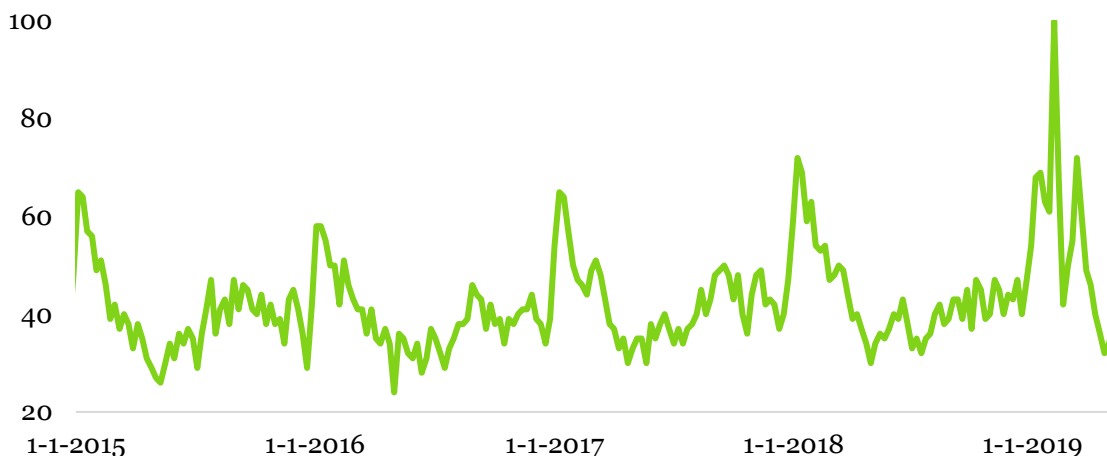
The research carried out offers various starting points for the future. Cultural organizations will hopefully find inspiration for their own sustainability process in the research results, the added overview of initiatives and three interviews with organizations that are already very active in becoming more sustainable. It shows policy makers how they can support cultural organizations in this process. And for researchers, this research is hopefully the start of a periodic monitoring of sustainability in the cultural sector, for which various recommendations are made in this publication.

Hoofdstuk 1

Inleiding

Het klimaat was in het voorjaar van 2019 een veelbesproken onderwerp aan de talkshowtafels en in de nieuwsprogramma's op de Nederlandse televisie. Op 10 maart trotsen 40 duizend mensen de regen om in een Klimaatmars door Amsterdam te lopen. Wereldwijd spijbelden scholieren en studenten om voor het klimaat te demonstreren – de eerste actie van Nederlandse jongeren trok 10 tot 30 duizend deelnemers. Er werd gediscussieerd over de vraag of, en hoe de klimaatdoelen van Parijs te halen zijn. 'Klimaatdrammer' werd geïntroduceerd in de Nederlandse taal. De Provinciale Statenverkiezingen op woensdag 20 maart werden de 'klimaatverkiezingen' gedoopt – de grootste winnaars van de verkiezingen waren de twee partijen die zich het duidelijkst vóór of tegen verduurzaming van Nederland uitspraken. Al die aandacht is mooi terug te zien in een grafiek van Google: het aantal zoekopdrachten voor 'klimaat' vertoont dit voorjaar een duidelijke piek.¹

Figuur 1 – Zoekopdrachten voor 'klimaat' via Google tussen 1 januari 2015 en 10 mei 2019

Het aantal zoekopdrachten is geïndexeerd op de week van 3 februari 2019, waarin het totale aantal zoekopdrachten het hoogst was.

De toenemende aandacht voor het klimaat zorgt ervoor dat er steeds meer bedrijven en organisaties met verduurzaming aan de slag gaan, en de cultuursector is daar geen uitzondering op. Van plasticvrije festivals tot duurzaam uitgegeven boeken, en van circulaire mode tot zonnepanelen op theaters: in de sector worden reeds verschillende initiatieven ontplooid om te verduurzamen.

¹ Zie voor de betreffende nieuwsberichten Harmsen 2019, en NOS 2019a, 2019b, 2019c, 2019d en 2019e. De cijfers van Google zijn afkomstig van trends.google.nl, de zoekopdracht is uitgevoerd op 10 mei 2019.

Dit hoofdstuk biedt een beknopte inventarisatie van deze initiatieven. Hoewel onvermijdelijk onvolledig, biedt een dergelijk overzicht toch een eerste beeld van verschillende manieren waarop de sector met verduurzaming bezig is. Daaraan voorafgaand worden echter eerst twee andere vragen beantwoord. Want verschillende organisaties mogen dan al met verduurzaming aan de slag zijn gegaan, maar hoe vervuילend is de cultuursector eigenlijk? En hoe belangrijk is het vervolgens om te verduurzamen?

1.1 Hoe vervuילend is de cultuursector?

Jaarlijks trekt de cultuursector vele miljoenen bezoekers. Aan bioscopen, musea, bibliotheken, poppodia, theaters en festivals alleen al werden in 2017 ruim 170 miljoen bezoeken afgelegd – en dan hebben we het nog niet over andere soorten culturele organisaties of andere locaties waar culturele evenementen plaatsvinden.

Tabel 1 – Aantallen bezoeken aan culturele instellingen

Soort culturele instelling	Bezoeken in 2017 (x 1 miljoen)
Bioscopen- en filmhuizen	36,0
Musea	33,2
Bibliotheken	60,0
Poppodia	5,0
Theaters en concertgebouwen	9,7
Festivals	26,6

Cijfers zijn afkomstig uit CBS Statline 2018a, KB 2018, NVBF 2018, Respons 2018, VNPF 2018 en VSCD 2018. De museumcijfers hebben een voorlopige status, de bibliotheekcijfers zijn een schatting.

Op verschillende manieren dragen die bezoekers bij aan de ecologische voetafdruk van organisaties. De reis die naar een locatie gemaakt moet worden, de consumpties die daar genuttigd worden, het afval dat daarbij ontstaat, de verwarming en de verlichting die aan moeten, de tentoonstelling of voorstelling die geproduceerd moet worden: het zijn maar enkele voorbeelden van activiteiten die in enige mate beslag leggen op water, energie en grondstoffen. Deels is hierbij natuurlijk sprake van een verschuiving ten opzichte van andere activiteiten of locaties: iemand die in het museumrestaurant luncht, doet dat waarschijnlijk niet meer thuis of in de stad. Niettemin staat echter vast dat de activiteiten van de cultuursector in beginsel niet bij uitstek duurzaam zijn, en op verschillende manieren impact hebben op klimaat en milieu.

Hoe groot die impact is, valt moeilijk exact vast te stellen, maar toch is er wel iets over te zeggen. Een absolute bovengrens vormen cijfers van het CBS. Vanuit de

Nationale rekeningen zijn er voor de SBI-code ‘Cultuur, sport en recreatie’ cijfers beschikbaar over elektriciteits-, gas- en waterverbruik, alsook over CO₂-uitstoot. Deze cijfers omvatten dus meer dan enkel de culturele sector – ook sportvelden die besproeid moeten worden of pretparken die van stroom moeten worden voorzien vallen er bijvoorbeeld onder – maar een gedetailleerdere uitsplitsing kan het CBS momenteel (nog) niet maken.²

In totaal verbruikte de sector ‘cultuur, sport en recreatie’ in 2017 253 miljoen m³ aardgas, 1,5 miljard kWh elektriciteit en 16,3 miljard liter water. De totale CO₂-uitstoot wordt geraamd op 1,1 miljoen ton.

Tabel 2 – Kerncijfers energieverbruik SBI-code ‘Cultuur, sport en recreatie’ in verhouding tot het totale energieverbruik van alle SBI-codes.

	Alle economische activiteiten	Cultuur, sport en recreatie	Aandeel cultuur, sport en recreatie
Elektriciteitsverbruik (1000 kWh)	76.804.065	1.546.206	2,01 %
Gasverbruik (1000 m ³)	20.946.698	253.018	1,21 %
Waterverbruik (1000 m ³)	290.000	16.300	5,62 %
CO ₂ -uitstoot (1000 kg)	148.210.000	1.148.948	0,78 %

Cijfers afkomstig uit CBS Statline 2019a, CBS Statline 2019b, CBS Statline 2019c en de database van de Klimaatmonitor, te vinden op klimaatmonitor.databank.nl/Jive. Cijfers over elektriciteit, gas en CO₂ hebben betrekking op 2017, cijfers over water op 2016. Alle cijfers zijn exclusief particuliere huishoudens, en de meeste hebben een voorlopige status.

Het is enigszins moeilijk een beeld te vormen bij cijfers van deze omvang. Een andere manier om het elektriciteits- en gasverbruik van de sector te benaderen, geeft het CBS in de tabel *Energiekentallen utiliteitsbouw dienstensector*, waarin voor verschillende bedrijfstakken in de dienstensector het gemiddelde elektriciteits- en aardgasverbruik (in 2012) is opgenomen. De categorie ‘Recreatie: vereniging’ komt overeen met een klein deel van de cultuursector, maar omdat bijvoorbeeld grote organisaties als theaters, musea en bibliotheken hier niet onder vallen, vormen deze cijfers vrijwel zeker een onderschatting.

² Persoonlijke correspondentie op 4 februari 2019.

Tabel 3 – Gemiddeld aardgas- en elektriciteitsverbruik van organisaties in een klein deel van de culturele sector, naar oppervlakteklasse.

Oppervlakte	Aardgas (m ³ /m ²)		Elektriciteit (kWh/m ²)	
	Recreatie: vereniging	Diensten (gemiddeld)	Recreatie: vereniging	Diensten (gemiddeld)
0 tot 250 m ²	17,9	22,1	48,5	95,5
250 tot 500 m ²	14,4	18,4	36,5	75,1
500 tot 1.000 m ²	11,2	15,9	30,5	76,2
1.000 tot 2.500 m ²	9,1	13,9	30,3	81,2
2.500 tot 5.000 m ²	-	12,4	-	71,5
5.000 tot 10.000 m ²	-	10,7	-	71,7
10.000 tot 25.000 m ²	-	11,3	-	72,1

Cijfers afkomstig uit CBS Statline 2019d. Onder 'Recreatie: vereniging' vallen de SBI-codes 90.01 (podiumkunst en vermaak), 90.02 (dienstverlening voor uitvoerende kunst) en 90.03 (schrijven en overige scheppende kunst).

Ook de Milieubarometer biedt online cijfers over het gemiddelde verbruik van theaters en musea.³ Omdat deze echter gebaseerd zijn op een vrij klein aantal van zeer uiteenlopende organisaties, is de spreiding in de geobserveerde waarden groot.

Tabel 4 – Gemiddeld verbruik en uitstoot van musea en theaters

	Musea (N=14)	Theaters (N=27)
Elektriciteitsverbruik (kWh/m ²)	108 (37 – 162)	102 (64 – 201)
Aardgasverbruik (m ³ /m ³)	2,6 (1,1 – 5,4)	1,8 (1 – 5,5)
WATERverbruik (liter/bezoeker)	11 (6 – 27)	17 (7 – 38)
Afval (gram/bezoeker)	200 (20 – 1000)	240 (60 – 600)
CO ₂ -uitstoot (gram/bezoeker)	2,2 (1 – 12)	-

Cijfers zijn afkomstig van de website van de Milieubarometer. Tussen haakjes staat de minimale en de maximale gemeten waarde. Elektriciteits- en gasverbruik zijn uitgedrukt ten opzichte van respectievelijk vloeroppervlak en inhoud van het pand. Zie ook <https://www.milieubarometer.nl>.

³ Ook over festivals zijn in de Milieubarometer cijfers opgenomen. Omdat de variatie hiertussen echter erg groot is en niet geheel duidelijk is op hoeveel festivals de cijfers gebaseerd zijn, worden deze hier buiten beschouwing gelaten.

De cultuursector verbruikt echter niet alleen energie en grondstoffen, maar produceert daarmee ook afval. Het is gemakkelijk om een beeld te krijgen van wat voor afval dit zoal is – plastic drinkbekertjes, wegwerptentjes, museumplattengronden, decorstukken, et cetera – maar veel moeilijker van de hoeveelheid afval die ontstaat. Cijfers van het CBS bieden hier opnieuw een (heel brede) bovengrens. In de Statline-tabel ‘Afvalbalans, afvalsoort naar sector; nationale rekeningen’ worden vier sectoren samengenomen, waar ‘Cultuur, sport en recreatie’ er één van is. Samen produceerden deze vier sectoren in 2016 160.000 ton afval, 0,3 procent van de 55.123.000 ton afval die het Nederlandse bedrijfsleven dat jaar in totaal produceerde (CBS Statline 2018b).⁴ Een nadere uitsplitsing naar de cultuursector is met deze cijfers niet mogelijk.

Twee rapporten kijken evenwel specifieker naar het afval van de cultuursector, al doen beide dit op basis van relatief kleine steekproeven. Stichting Stimular schatte in 2016 de totale hoeveelheid afval van theaters, poppodia, festivals en musea op 45.580 ton per jaar, waarbij festivals met 37.230 ton verreweg het grootste aandeel op zich nemen (Stichting Stimular 2016, 27). Bureau 8080 becijferde dat veertien culturele instellingen in de Amsterdamse Plantagebuurt 740 ton afval per jaar veroorzaakten, en dat dit ongeveer 6 procent van het totale afval van theaters, poppodia en musea in Nederland is (Wagemakers et al. 2017, 25). Daarmee zou de totale hoeveelheid afval van deze soorten culturele instellingen jaarlijks zo’n 12.333 ton bedragen.

Tabel 5 – Kerncijfers afval in twee verschillende bronnen

	Theaters en poppodia	Musea	Festivals
<i>Kansen voor minder restafval in de cultuur, sport en recreatie</i>	3.980	4.370	37.230
<i>VANG Buitenshuis: van afval naar grondstoffen in de cultuursector</i>	12.333		-

Cijfers afkomstig uit Stichting Stimular 2016 en Wagemakers et al. 2017.

Hoewel dit overzicht op de eerste plaats laat zien dat er weinig eenduidige cijfers bestaan over afval en energieverbruik in de culturele sector – een punt waar we in hoofdstuk 3 van deze publicatie op terugkomen – geeft het enige indicatie van verbruik en uitstoot van de cultuursector. Die vormt weliswaar een klein deel van het verbruik en de uitstoot van de gehele economie, maar is waarschijnlijk toch een stuk hoger dan noodzakelijk. Er bestaan namelijk verschillende aanwijzingen dat de cultuursector (verder) kan verduurzamen.

⁴ Dit zijn voorlopige cijfers. Naast ‘Cultuur, sport en recreatie’ bestaat deze selectie uit ‘Overige dienstverlening’, ‘Huishoudens als werkgever; niet-gedifferentieerde productie van goederen en diensten door huishoudens voor eigen gebruik’ en ‘Extraterritoriale organisaties en lichamen’.

Op de eerste plaats zijn dit gegevens van organisaties die Bureau 8080 in verduurzaming begeleidt. Veel van deze organisaties hebben een nulmeting laten doen volgens de methodologie van BREEAM-NL. Hierbij krijgen organisaties op de gebieden Asset (waarmee het gebouw bedoeld wordt waarin de organisatie huist), Beheer en Gebruik (elk weer onderverdeeld in negen categorieën) een score toebedeeld van 0 tot 100. Voor dit onderzoek zijn de gegevens van veertien theaters in geaggregeerde vorm ter beschikking gesteld. Gemiddeld behalen deze podia op Asset een score van 38, op Beheer een score van 36, en op Gebruik een score van 14. Dit indiceert dat deze organisaties (die bovendien al actief met verduurzaming aan de slag willen gaan) nog veel vooruitgang kunnen maken.

Een vergelijkbaar verhaal vertellen cijfers van afvalsorteerproeven die Bureau 8080 bij twaalf podia en negen musea heeft gedaan. Hierbij is een zak restafval geopend, en bekeken welke soorten afval eigenlijk gescheiden ingezameld hadden kunnen worden. Gemiddeld bleek maar 8,1 procent van de inhoud van de zakken daadwerkelijk restafval te zijn – de overige 91,9 procent had naar een andere afvalstroom gekund. Daarmee hadden veel kosten bespaard kunnen worden. Het laten ophalen en verwerken van restafval is relatief duur, terwijl andere afvalstromen gratis opgehaald of ingeleverd kunnen worden, en soms zelfs geld opleveren. Op basis hiervan becijferde Bureau 8080 dat de onderzochte organisaties bij volledige afvalscheiding gemiddeld tot 90 procent van hun afvalkosten zouden kunnen besparen.

Tabel 6 - Gemiddelde samenstelling restafval bij theaters en musea

Afvalstroom	%	Afvalstroom	%	Afvalstroom	%
Swill	29,5	Karton	3,7	Puin/steen	0,9
Papier	17,9	Metaal	3,2	Koffiebekers kunststof	0,5
Restafval	8,1	Drankkartons	2,9	Edelmetaal	0,4
Folie	6,5	Koffiebekers papier	2,8	Elektronisch afval	0,2
PET (flessen)	6,0	Glas	2,7	Gelamineerd papier	0,1
Koffiedrab	5,7	Klein chemisch afval	1,7	Textiel	0,0
Kunststof (overig)	5,7	Hout	1,4		

Cijfers zijn aangeleverd door Bureau 8080, en gebaseerd op twaalf podia en negen musea.

Een derde indicatie van de mogelijkheden die de cultuursector nog heeft om te verduurzamen, laat het Verenigd Koninkrijk zien. Sinds 2012 verplicht de Arts Council daar aan subsidiënten jaarlijks over verduurzaming te rapporteren. Omdat organisaties elk jaar betere cijfers willen overleggen heeft dit (in combinatie met begeleiding, kennis en goede tools) in slechts vijf jaar tijd bij de deelnemende organisaties geleid tot een vermindering van het energieverbruik van 23 procent, en

een vermindering van CO₂-uitstoot van 35 procent (Julie's Bicycle 2018, 6). Hoewel dit niet automatisch wil zeggen dat een vergelijkbare maatregel in Nederland tot eenzelfde resultaat zou leiden, laat het wel zien dat culturele organisaties met de juiste hulp en prikkels nog tot aanzienlijke besparingen kunnen komen.

1.2 Moet de cultuursector verduurzamen?

De cultuursector kan dus nog verduurzamen, maar een reële vraag is of ze dat ook moet doen. Andere sectoren kennen immers een veel groter verbruik en een grotere uitstoot, zo blijkt. Bovendien kent de sector verschillende andere problemen die om aandacht vragen, zoals het verbeteren van inclusiviteit, het bevorderen van *fair practice* op de culturele arbeidsmarkt, of überhaupt het hoofd financieel boven water houden. Verduurzaming lijkt daarmee vergeleken al snel een activiteit met minder acute prioriteit.

Toch zijn er verschillende goede redenen voor culturele organisaties om nu al aan verduurzaming te werken. Deels hebben die te maken met de invloed die de cultuursector rechtstreeks op het klimaat of op andere sectoren heeft. Deels zijn dit ook redenen die organisaties zelf ten goede komen. Puntsgewijs noemen we hier zeven belangrijke voordelen die verduurzaming van de cultuursector biedt:

1) **Om Nederland te verduurzamen is collectieve actie noodzakelijk**

Natuurlijk: als de Nederlandse cultuursector verduurzaamt, lost dat het klimaatprobleem niet op. Maar dat gebeurt ook niet als alleen de industriële sector, of particuliere huishoudens hun CO₂-uitstoot terugdringen. Het is weliswaar een open deur, maar als Nederland daadwerkelijk wil verduurzamen, zal dat proces zich door de gehele economie moeten voltrekken – inclusief de cultuursector.

2) **De cultuursector heeft een enorme potentie om bewustwording te creëren**

89 procent van de Nederlanders van 6 jaar of ouder bezocht in 2016 ten minste éénmaal een culturele uiting, en vaak ook meer dan eens (Broek et al. 2018, 103). Het is dus relatief veilig om te stellen dat de meeste Nederlanders met enige regelmaat een culturele instelling bezoeken. Het is aannemelijk dat veel van die bezoekers – gezien de aard van een cultuurbezoek – open zullen staan om nieuwe dingen te leren en te ontdekken. Als culturele organisaties dus richting hun bezoekers uitstralen dat zij duurzaamheid belangrijk vinden, bereikt die boodschap een groot deel van de Nederlanders op een moment dat zij daarvoor mogelijk ontvankelijker dan gebruikelijk zullen zijn. De cultuursector heeft daarmee een grote potentie om bewustwording voor het belang van verduurzaming te helpen creëren.

3) **Duurzame oplossingen uit de cultuursector kunnen andere sectoren inspireren**

In de cultuursector is veel creativiteit aanwezig. Wanneer die creativiteit wordt losgelaten op vraagstukken rondom verduurzaming, is het niet onwaarschijnlijk dat dit kan resulteren in originele en aansprekende oplossingen, die mogelijk ook andere sectoren kunnen inspireren.

4) **Culturele organisaties hebben ook invloed op hun omgeving**

Veel culturele organisaties maken deel uit van een binnenstedelijke omgeving, waarbinnen ze een belangrijke en niet zelden gezichtsbepalende rol spelen. Zichtbare verduurzaming kan dan ook als een katalysator voor het omliggende gebied gelden. Een voorbeeld is het Amsterdamse Leidseplein. De culturele organisaties werken hier samen op het gebied van verduurzaming, en ook de omringende winkels en horeca hebben profijt van de schaalvergroting, kennisdeling en duurzame (gebieds)profilering die hier een resultaat van zijn.

5) **Verduurzaming kan tot kostenbesparing leiden**

Waar bovenstaande redenen betrekking hebben op de gevolgen die verduurzaming van culturele organisaties (indirect) op klimaat en milieu kan hebben, heeft verduurzaming ook positieve gevolgen voor organisaties zelf. Zo kunnen investeringen in verduurzaming uiteindelijk tot kostenbesparingen leiden, bijvoorbeeld doordat er minder elektriciteit en gas hoeft te worden ingekocht of er minder kosten worden gemaakt voor de verwerking van afval. Die besparingen kunnen flink oplopen, laten de Britse organisaties zien die door de Arts Council gesubsidieerd worden. Sinds zij in 2012/2013 verplicht werden om over verduurzaming te monitoren, bespaarden de 469 organisaties samen 16,5 miljoen pond aan energiekosten (Julie's Bicycle 2018).

6) **Tijdige verduurzaming bereidt voor op de toekomst**

Het is aannemelijk dat de druk om te verduurzamen in de toekomst steeds groter zal worden, en dat dit zich ook zal vertalen in regelgeving door overheden en eisen van subsidieverstrekkers. Om daarop voorbereid te zijn, is het dan ook verstandig om tijdig na te denken over mogelijkheden die er nu al zijn om te verduurzamen.

Een ander aspect hiervan betreft de voorbereiding op extreme weersomstandigheden, die door klimaatverandering steeds vaker worden verwacht. Niet alles is te voorkomen, maar het vervangen van tegels door groen zou bijvoorbeeld al een eenvoudige stap kunnen zijn om het risico op wateroverlast door hevige regenbuien wat in te perken.

7) **Verduurzaming is goed voor het imago van organisaties**

Door te verduurzamen kan een organisatie zichzelf positief onderscheiden, waardoor de organisatie mogelijk aantrekkelijker wordt voor bezoekers, artiesten en commerciële locatiehuur. Tegelijkertijd worden in de toekomst zo mogelijk kritische vragen van partners en subsidieverstrekkers over duurzaamheid vermeden. Voor het imago van een organisatie kan het dan ook erg positief zijn als er tijdig aan verduurzaming gewerkt wordt.

1.3 Wat doet de cultuursector al aan verduurzaming?

Er zijn dus verschillende redenen waarom het positief is als de cultuursector verduurzaamt, maar in welke mate gebeurt dat ook al? Er zijn in hoofdlijnen twee manieren waarop de cultuursector zich met verduurzaming kan bezighouden. Allereerst kunnen kunstenaars het klimaat tot onderwerp van kunst maken. Zo verschenen er al verschillende klimaatromans, laten sommige games spelers de gevolgen van klimaatverandering ervaren, en zijn er talloze voorbeelden van beeldende kunstenaars die kunstwerken hebben gemaakt met plasticafval.⁵ In deze gevallen wordt de creativiteit van de kunstenaar dus ingezet om klimaatverandering te agenderen. In Nederland raakt dit aan het werk van Podium Circulair en The Turn Club, en internationaal bijvoorbeeld aan dat van Green Culture.⁶

In deze paragraaf zal het echter vooral gaan over wat de culturele sector doet om zijn eigen werkzaamheden te verduurzamen. Daartoe geven we hieronder voor een aantal subsectoren van de culturele sector een beknopt overzicht van initiatieven. In navolging van de Cultuurindex Nederland en de Regionale Cultuurindex verdelen we de culturele sector daarbij in de subsectoren Podiumkunsten, Letteren, Erfgoed, Beeldende kunst en Film.⁷ Dit vullen we aan met de ontwerp-, mode- en architectuursector, alsook met enkele sectoroverstijgende initiatieven.

Het is niet de ambitie van deze paragraaf om tot een uitputtende inventarisatie te komen. Daarvoor zijn er te veel initiatieven, en hebben we te weinig tijd op alle activiteiten die individuele organisaties ontplooiën. Het overzicht hieronder beoogt dan ook vooral de (sub)sectorbrede initiatieven in kaart te brengen, en aanknopingspunten te bieden voor wie meer informatie of mogelijkheden om samen te werken zoekt.

⁵ Zie voor een bespreking van het thema 'klimaatfictie' en enkele (inter)nationale klimaatromans Bodegom 2017, Tielbeke 2017, Rouckhout 2019 en Zwan 2019. Over 'ecogames' valt te lezen in Raessens et al. 2017. Een aantal kunstwerken dat plasticvervuiling als onderwerp heeft is bijvoorbeeld te bekijken op <https://www.plasticpollutioncoalition.org/pft/2017/5/2/10-inspiring-works-of-art-about-plastic-pollution>.

⁶ Zie respectievelijk <https://www.podiumcirculair.nl/>, <https://turnclub.org/> en <http://greenculture.world/>.

⁷ Zie <https://www.boekman.nl/cultuurindex/> en <https://www.boekman.nl/regionale-cultuurindex/>.

1.3.1 Podiumkunsten

In Nederland worden zo'n 1000 festivals per jaar georganiseerd.⁸ Die vinden veelal midden in de natuur plaats, met miljoenen bezoekers die veel afval achterlaten.⁹ Dat klinkt weinig duurzaam, maar tegelijkertijd proberen steeds meer festivals daar iets aan te doen. Soms verplicht – zoals in Amsterdam, waar de gemeente vanaf 2020 strengere eisen op het gebied van duurzaamheid stelt¹⁰ – maar vaak ook vrijwillig. Door de organisatie van het festival te verduurzamen, maar ook door bewustwording te creëren en te experimenteren met innovatie en creatieve manieren van verduurzaming (Meyberg et al. 2016). Enkele koplopers binnen Nederland zijn DGTL (tevens één van de duurzaamste festivals ter wereld), Make The World Great Again, Welcome to the Village, Into the Great Wide Open, Mysteryland, The Living Village, Welcome to the Future, MadNes en Parkpop, waarover in deze publicatie een interview is opgenomen (Voor de wereld van morgen 2018a, Het Parool 2019).

Binnen Nederland adviseren Green Events en Green Stages festivals op het gebied van duurzaamheid.¹¹ Beide organisaties hebben ook met een aantal festivals structurele afspraken gemaakt om samen aan verduurzaming te werken. Green Events doet dat middels de Green Deal Afvalvrije Festivals, waarin deelnemende festivals zich samen inspannen om de hoeveelheid afval te verminderen en deze beter te verwerken.¹² Uit dit traject is tevens het *Handboek voor een afvalvrij festival* voortgekomen (Metabolic 2018). GreenStages verenigt festivals in het convenant GreenStages2022, dat verschillende activiteiten op het gebied van plasticafval, dieselgebruik, impact, circulariteit en certificering omvat.^{13, 14}

Op vergelijkbare manieren verduurzamen ook verschillende 'vaste' (pop)podia en theaters. Net als voor festivals kent GreenStages voor hen een convenant. In de regio Zuid is dit reeds in werking – in de overige regio's bevindt het zich nog in de aanloopfase.¹⁵ Daarnaast begeleidt ook Bureau 8080 podia bij verduurzaming, middels een op maat gemaakt proces. Eén van de manieren waarop zij dit doen, is door met organisaties op 'Zero Waste Expeditie' te gaan. In opdracht van VANG (Van Afval naar Grondstoffen) Buitenshuis is een groep koplopers hier in 2019 mee gestart, om zo toe te werken naar 'zero waste'.¹⁶ Dit heeft geresulteerd in een gratis tool voor de

⁸ Het precieze aantal is afhankelijk van de gekozen definitie. Zie bijvoorbeeld Respons 2018.

⁹ De website van de Green Deal Afvalvrije Festivals becijfert dit op 2,33 kg per persoon. Zie <https://www.greendeals.nl/green-deals/afvalvrije-festivals>.

¹⁰ Zie voor meer informatie over deze Richtlijn Duurzaamheid Evenementen: <https://www.amsterdam.nl/ondernemen/vergunningen/evenement/richtlijn/>.

¹¹ Zie respectievelijk <http://greenevents.nl/> en <https://www.greenstages.nl/>.

¹² Zie <https://www.greendeals.nl/green-deals/afvalvrije-festivals>.

¹³ Zie <https://groen123.wixsite.com/greenstages2022>.

¹⁴ Ook de door Mojo georganiseerde festivals werken samen aan verduurzaming: in februari 2019 ondertekenden zij het Plastic Pact NL, en kozen ze daarmee voor uitsluitend biobased plastic verpakkingen, die bovendien ook gerecycled of gecomposteerd zullen worden (Entertainment Business 2019).

¹⁵ Zie <https://groen123.wixsite.com/greenstages>.

¹⁶ Deze groep bestaat uit het Van Abbemuseum, Zuiderzeemuseum, Museon, De Maaspoort Theater en Events in Venlo, Paradiso, TivoliVredenburg, Luxor Theater Rotterdam en Kunstlinie Almere Flevoland.

cultuursector, aan de hand waarvan instellingen zelfstandig met afvalpreventie en afvalscheiding aan de slag kunnen gaan.¹⁷

1.3.2 Letteren

Uit een innovatiescan in opdracht van KVB Boekwerk bleek in 2018 dat duurzaamheid in de boekenbranche niet de hoogste prioriteit heeft. Er wordt in vergroening wel een concurrentievoordeel gezien, en respondenten zagen kansen voor de groene boekhandel en de groene uitgeverij, maar tegelijkertijd konden de respondenten nog weinig concrete voorbeelden in de Nederlandse boekenmarkt noemen (Balian et al. 2018).

Toch zijn er voor de boekenbranche kansen om te verduurzamen. Het ligt voor de hand om dan in eerste instantie te kijken naar de boekproductie. Veel kennis over hoe dat aan te pakken is voorhanden bij het kenniscentrum Papierenkarton.nl, dat onder andere projecten heeft uitgevoerd rondom de duurzame productie van boeken en tijdschriften, met de gids *Duurzaam Uitgeven* als resultaat (Lemmens 2018).

Een andere kans zou kunnen liggen in (verdere) digitalisering van de leesconsumptie, al is de vraag hoe realistisch dit is. Het aandeel e-books in de afzet van de Nederlandse boekenmarkt stijgt weliswaar jaarlijks een klein beetje, maar was met 7,6 procent in 2018 nog altijd erg bescheiden (KVB Boekwerk 2019). Bovendien blijkt een e-reader niet altijd duurzamer dan een papieren boek: dit is vooral afhankelijk van hoeveel boeken er precies gelezen worden (Balian 2018).

Ook in de bibliotheeksector lijkt duurzaamheid nog een bescheiden rol in te nemen – al zijn er wel degelijk bibliotheken die hier actief mee aan de slag zijn gegaan, zo bleek in 2012 bijvoorbeeld uit de verkiezing van meest duurzame bibliotheek (Bibliotheekblad 2012). Interessant is evenwel een zogenoemde ‘flitspeiling’ die Probiblio eind 2018 uitzette onder bijna 16 duizend leden van het BibliotheekPanel. Daaruit bleek niet alleen dat respondenten de bibliotheek – waar boeken keer op keer ‘gerecycled’ worden – eigenlijk al bij uitstek heel duurzaam vinden, maar dat de bibliotheek ook een belangrijke functie zou kunnen vervullen in het beschikbaar maken van kennis over verduurzaming (ProBiblio 2018). Een belangrijke stap daarin zou de campagne Nederland Leest kunnen zijn, waarvan de editie in 2019 duurzaamheid als thema heeft (Kappert 2019).

1.3.3 Erfgoed

In Nederland staan bijna 62 duizend gebouwde rijksmonumenten (RCE 2019b). Veel daarvan zijn gebouwd in een tijd dat verduurzaming nog (lang) niet aan de orde was.

¹⁷ Zie hiervoor <http://www.zerowasteexpeditie.nl/>.

Hun status als monument betekent daarnaast dat ze ook niet zomaar verduurzaamd kunnen worden.

De verduurzaming van cultureel erfgoed vormt zodoende een uitdaging, die verschillende partijen op dit moment oppakken. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed speelt een belangrijke rol, onder andere met het vierjarige programma Erfgoed en duurzaamheid dat begin 2019 gestart is.¹⁸ Bovendien hebben de rijksoverheid en lokale overheden in februari 2019 de Erfgoed Deal ondertekend, waarin zij gezamenlijk ongeveer 40 miljoen euro vrij maken om erfgoed te verduurzamen en voor te bereiden op de toekomst (RCE 2019b).

Ook zijn er al verschillende samenwerkingsverbanden tot stand gekomen. In Code49 verenigen cultureel ondernemers zich bijvoorbeeld op het gebied van duurzaam erfgoed, en in het begin van 2019 werd de beweging #ClimateHeritageNL aangekondigd in navolging van het internationale Climate Heritage Network (Boer et al. 2019).¹⁹ Online is bovendien veel kennis te vinden, zoals op de website van Monumenten.nl, in de Toolkit Duurzaam Erfgoed of in de Groene Menukaart.²⁰

Onder erfgoed valt ook de museumsector. Hierbinnen hebben enkele grote (veelal Amsterdamse) musea de afgelopen jaren met hulp van Stichting Doen en het Mondriaanfonds grote stappen gezet, waardoor inmiddels enkele van hen strijden om de titel duurzaamste museum van Nederland (en zelfs ter wereld). Het keurmerk BREEAM-NL is in dit verduurzamingsproces leidend geweest (Dutch Green Building Council 2016b). Om de museumsector te ondersteunen bij verduurzaming is door de Museumvereniging de Stichting Verduurzaming Musea opgericht, en ook Bureau 8080 begeleidt als adviesbureau musea op dit gebied.²¹

1.3.4 Beeldende kunst

In de beeldende kunstsector lijkt verduurzaming nog een relatief beperkte rol te spelen. Er zijn weliswaar verschillende kunstenaars die klimaat en milieu tot onderwerp van hun kunstwerken maken of die in duurzame ateliers of broedplaatsen werken, en op de Hogeschool voor de Kunsten Utrecht is onderzoek gedaan naar hoe duurzaamheid in het kunstonderwijs kan worden geïncorporeerd, maar verder zijn ons geen voorbeelden bekend van structurele initiatieven die de beeldende kunstsector zelf proberen te verduurzamen.²² Dit geldt wel voor enkele beeldende kunstmusea – zie hiervoor het kopje ‘erfgoed’.

¹⁸ Zie ook <https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/duurzaamheid/nieuws/2019/02/20/40-miljoen-euro-voor-erfgoed-in-leefomgeving-van-de-toekomst>.

¹⁹ Zie ook <https://www.code49.community/default.aspx> en <http://climateheritage.org/about/>.

²⁰ Zie respectievelijk <https://www.monumenten.nl/onderhoud-en-restauratie/duurzame-en-energiebesparende-maatregelen>, <http://www.toolkitduurzaamerfgoed.nl/> en <https://www.degroenemenukaart.nl/>.

²¹ Zie <https://www.museumenduurzaamheid.nl/> en <https://bureau8080.nl/>.

²² Zie voor het betreffende onderzoek Jansen 2016.

1.3.5 Film

In 2018 keek Green Film Making naar duurzaamheid in Nederlandse bioscopen. De conclusie was dat er weliswaar enkele (nieuwe) bioscopen zijn die hierbij vooroplopen, en dat er nieuwe technologieën – zoals LED-bioscoopschermen – in aantocht zijn die duurzamer zijn de huidige, maar dat in het algemeen duurzaamheid bij bioscopen nog geen prioriteit heeft (Green Film Making 2018a, 2018b).

Anders is dat aan de productiezijde van de filmsector. Op het gebied van bijvoorbeeld apparatuur, kleding, decors en catering liggen veel mogelijkheden om te verduurzamen, en dit wordt – met ondersteuning van het Nederlands Filmfonds – dan ook actief gestimuleerd door Green Film Making. Filmmakers kunnen gebruikmaken van consultancy, workshops en verschillende (online) tools en tips.²³ Veel kennis is bovendien verzameld in de gids *How to green your filmproduction* (Holtman 2014).

Naast het Nederlands Filmfonds zet over de grens ook het Vlaams Audiovisueel Fonds in op verduurzaming. Net als Green Film Making bieden zij online veel kennis en inspiratie aan.²⁴

1.3.6 Ontwerp, mode, architectuur

Hoewel dit onderzoek zich vooral op de ‘kunsten en cultureel erfgoed’ heeft gericht en minder op de ‘creatieve zakelijke dienstverlening’, merken we op dat ook in de ontwerp-, mode- en architectuursector op het gebied van duurzaamheid veel gebeurt.²⁵

In de ontwerpsector speelt duurzaamheid en circulariteit een belangrijke rol, constateerden onder andere de jury van de Dutch Design Awards en de Raad voor Cultuur vorig jaar (BNO 2018, Raad voor Cultuur 2018c). De sector kan op dit gebied dan ook een grote impact hebben. Ontwerpers kunnen innovatieve oplossingen bedenken voor duurzaamheidsvraagstukken, en daarmee tevens de producten verduurzamen waarmee wij ons dagelijks omringen – bijvoorbeeld door te zorgen dat ze beter te recyclen of te repareren zijn.^{26,27}

Ook de architectuur kan in de toekomst eigenlijk moeilijk om verduurzaming heen, wil zij gebouwen blijven ontwerpen die klaar zijn voor de toekomst (en mogelijk toekomstige regelgeving).²⁸ Zo streeft de Branchevereniging Nederlandse Architectenbureaus met het manifest *Wij gaan circulair* naar een halvering van het

²³ Zie ook <https://greenfilmmaking.nl/>.

²⁴ Zie <https://www.vaf.be/duurzaam-filmen>.

²⁵ Zie voor een beschrijving van deze sectoren bijvoorbeeld CBS 2018 en Rutten et al. 2017.

²⁶ Zie voor enkele manieren waarop ontwerpers duurzaam kunnen ontwerpen ook Uffelen 2017.

²⁷ Zie bijvoorbeeld ook de website van What Design Can Do: <https://www.whatdesigncando.com/>. Eind 2018 schreef dit internationale platform een wedstrijd uit voor ideeën over de energietransitie in steden. Amsterdam was één van de vijf steden wereldwijd die in deze wedstrijd centraal stond.

²⁸ Voor wie meer informatie zoekt over duurzaamheid in de architectuur: tijdschrift *De Architect* bericht bijvoorbeeld regelmatig over dit onderwerp, en heeft ook een tijdschriftnummer en een digitaal magazine hieraan gewijd (inlog vereist). Zie <https://www.dearchitect.nl/thema/duurzaamheid>.

grondstoffenverbruik in 2030.²⁹ Wel is de vraag hoe duurzaam de meeste nieuwbouwprojecten op het moment al zijn – in een interview met *Trouw* constateerde architect Leen Bogerd vorig jaar in elk geval nog weinig écht groene aanpakken (Straver 2018). Uit onderzoek bleek bovendien dat weliswaar bijna de helft van de bureaus een project circulair heeft uitgevoerd of deelgenomen heeft aan een circulaire uitvraag, maar dat niettemin opdrachtgevers hier nog weinig naar vragen (BNA 2019).

Duurzame mode of ‘sustainable fashion’ is de laatste jaren regelmatig in de aandacht. In Nederland staat het bijvoorbeeld centraal in de jaarlijkse Dutch Sustainable Fashion Week, het Amsterdamse museum Fashion for Good, één van de culturele proeftuinen die het ministerie van OCW in 2019 en 2020 financiert, en in het werk van verschillende Nederlandse modeontwerpers.³⁰

1.3.7 Sectoroverstijgende samenwerking

De initiatieven hierboven betreffen vooral samenwerkingsverbanden tussen vergelijkbare culturele instellingen. Samenwerking tussen verschillende soorten culturele organisaties is echter ook goed mogelijk. Het bekendste voorbeeld in Nederland is waarschijnlijk de Amsterdamse Plantagebuurt, waarover in deze publicatie een uitgebreid interview is opgenomen. Hier werken onder meer musea, theaters, een bioscoop en een dierentuin samen aan verduurzaming.

Ook in Haarlem trokken verschillende culturele organisaties samen op. Nadat zij eerst samen het Green Key-keurmerk verkregen, zetten ze zich in het project Haarlem Plastic Vrij in 2017 gezamenlijk, maar elk vanuit hun eigen expertise, in op het terugdringen van plasticafval (Haarlems Weekblad 2017).³¹

1.4 Ter besluit

Bovenstaande paragraaf heeft een indicatie gegeven van wat er binnen de culturele sector zoal aan verduurzaming gedaan wordt. Tegelijkertijd ging het daarbij vooral om koplopers, waarvan duidelijk zichtbaar is dat ze actief aan verduurzaming werken. Hoe het thema leeft in de rest van de sector is – een enkele uitzondering daargelaten³² – veel minder goed bekend. Om hier toch meer inzicht in te krijgen, hebben we een enquête uitgezet onder culturele organisaties, die zal worden besproken in het volgende hoofdstuk.

²⁹ Zie <https://www.bna.nl/aandacht-voor-circulair-ontwerpen-neemt-toe/>.

³⁰ Zie respectievelijk <http://www.dsfnl.nl/>, <https://fashionforgood.com/>, Rijksoverheid 2019 en Voor de wereld van morgen 2018b.

³¹ Hoewel de website van Haarlem Plastic Vrij op het moment van schrijven offline is, valt via de Facebookpagina van het project nog veel terug te lezen. Zie <https://www.facebook.com/HaarlemPlasticVrij/>.

³² In 2012 werd een enquête uitgevoerd over het thema duurzaamheid onder theaterdirecteuren. Zie Samenwerkende Theater Specialisten 2012.

Parkpop Saturday Night

Groot, gratis, groen **Interview Parkpop en Rotterdam Unlimited**

Is Parkpop – met ruim 200 duizend bezoekers één van de grootste gratis toegankelijke festivals van Europa – over slechts één jaar al volledig groen? Sommige mensen zouden zeggen dat het moeilijk wordt, maar stel de vraag aan Guus Dutrieux, directeur van Ducos Productions en organisator van onder andere Parkpop en Rotterdam Unlimited, en je hoort een volmondig ‘ja’. Of je het nu ambitie of – zoals hijzelf – Rotterdamse daadkracht noemt, één ding is duidelijk: Dutrieux weet waar hij met zijn festivals heen wil, en is erg gemotiveerd om dat doel te bereiken.

Geheel nieuw is die ambitie overigens niet. Parkpop en Rotterdam Unlimited zijn al langere tijd met verduurzaming bezig, gevoed vanuit het gevoel als festival een maatschappelijke verantwoordelijkheid en voorbeeldfunctie te hebben. De eerste maatregelen om te verduurzamen waren vooral gericht op de uitstoot die bezoekers veroorzaken: op Parkpop wordt urine tot compost gerecycled, en gebruik van het openbaar vervoer of de fiets wordt aangemoedigd. Wie desondanks toch met de eigen auto wil komen, hoeft van de organisatie geen hulp te verwachten bij het vinden van een parkeerplek.

Toch ontstond gaandeweg het gevoel dat deze maatregelen vooral ‘voor de Bühne’ waren – een probleem dat Dutrieux bij veel initiatieven om te verduurzamen ervaart. Natuurlijk, er wordt wel enige winst mee geboekt, maar het zijn eerder maatregelen die laten zien dat een organisatie duurzaamheid belangrijk vindt, dan maatregelen die vervuiling daadwerkelijk oplossen. En daarom werd er een stip op de horizon gezet: in 2020 moet Parkpop volledig groen zijn. Voor Rotterdam Unlimited wordt één jaar langer uitgetrokken om dit te realiseren.

Groene batterijen

De sleutel voor het bereiken van dit doel ligt in het gebruik van zogenaamde 'Green Batteries'. Omdat het Haagse Zuiderpark, dat het decor voor Parkpop vormt, geen vaste stroomvoorziening heeft, zijn er tijdelijke voorzieningen nodig om het festival van energie te voorzien. Zoals bij veel evenementen werden hier in het verleden vervuilende (bio)dieselaggregaten voor gebruikt, maar de komende twee jaar wil Parkpop deze geheel vervangen door batterijen. Deze worden voorafgaand aan het festival opgeladen met groene stroom, en tijdens het evenement op peil gehouden door wind- en zonne-energie. Denk hierbij echter niet aan het soort batterijen dat in je afstandsbediening of keukenweegschaal zit: de circa twintig batterijen die Parkpop nodig heeft, hebben het formaat van een zeecontainer.

Het vergroenen van het festival is mogelijk door een samenwerking van publieke en private partijen. Voor de levering van de batterijen en stroom is contact gezocht met Nuon (binnenkort: Vattenfall). De gemeente Den Haag en Fonds 1818 betalen mee aan de extra kosten die momenteel nog voor de duurzamere oplossing gemaakt moeten worden. De hoop is evenwel dat die kosten in de toekomst lager zullen worden: wanneer meer organisaties groene batterijen in plaats van aggregaten zouden gaan gebruiken, verwacht Dutrieux dat de kosten van beide voorzieningen over twee à drie jaar gelijk zullen zijn.

Rem op verduurzaming

Het tempo waarin Parkpop en Rotterdam Unlimited willen vergroenen ligt hoog – misschien zelfs hoger dan de realiteit toestaat. Zo zijn gewenste technologische ontwikkelingen nog niet altijd beschikbaar. Dutrieux denkt aan waterstofaggregaten, vrachtwagens op waterstof en een legosysteem van batterijen, waarbij vele kleine batterijen als blokjes gestapeld kunnen worden tot één grote batterij. Door toch om dergelijke technieken te vragen hoopt hij innovatie te stimuleren, maar tegelijkertijd beseft hij dat de cultuursector een te kleine gebruiker is om deze innovatie echt af te dwingen. Wanneer een grootgebruiker als de (wegen)bouwsector erom zou vragen, zou daar veel meer urgentie van uitgaan.

Soms staat ook regelgeving verdere verduurzaming in de weg. Van de verschillende soorten batterijen blijken lithiumbatterijen bijvoorbeeld het meest efficiënt, maar deze hebben als nadeel dat ze bij brand veel moeilijker te blussen zijn. Daardoor mogen ze wel op Parkpop gebruikt worden (waar ze op voldoende afstand van het publiek geplaatst kunnen worden), maar niet op Rotterdam Unlimited (dat midden tussen de hoge gebouwen plaatsvindt). Een ander voorbeeld: vanwege de veiligheid worden voor Rotterdam Unlimited alle vuilnisbakken weggehaald, waardoor veel afval op de grond eindigt. Het zijn begrijpelijke veiligheidsmaatregelen, maar niettemin stellen ze beperkingen aan wat qua verduurzaming mogelijk is.

Tot slot is ook de bezoeker een factor waarmee bij verduurzaming rekening moet worden gehouden. Dutrieux moet een balans vinden tussen enerzijds bezoekers informeren over de manier waarop de festivals verduurzamen, zonder daarbij te belerend te worden en het risico te lopen iets af te doen aan het gevoel van bezoekers dat Parkpop en Rotterdam Unlimited hún

festivals zijn. Bovendien zal er altijd een deel van de bezoekers zijn dat zijn eigen ding blijft doen, waardoor het bijvoorbeeld moeilijk is om bezoekers afval te laten scheiden zonder dat er alsnog enige vervuiling in de verschillende afvalstromen optreedt.

Ambities voor de toekomst

Is Parkpop klaar, als het festival in 2020 volledig groen is en daarmee bijna 30 ton CO₂ minder uitgestoten wordt? Nee, zegt Dutrieux, ook dan is er nog veel vooruitgang te boeken. Noodgedwongen moet het festival nu bijvoorbeeld nog gebruikmaken van plastic bekertjes die slechts één keer gebruikt kunnen worden. Omdat het Zuiderpark geen riool of waterafvoer heeft, is het namelijk nog niet mogelijk om bekertjes te spoelen en te hergebruiken. Om dezelfde reden kunnen er alleen chemische toiletten gebruikt worden. Volgens hem ligt er dan ook een taak voor de gemeente om het evenemententerrein geschikt te maken voor een groene toekomst.

Een andere ambitie is om de uitstoot van het vervoer van de batterijen te verminderen. Omdat er in Nederland geen bedrijf is dat zelf twintig van deze batterijen bezit, moeten deze van verschillende organisaties gehuurd worden, met bijbehorend transport als gevolg. Dutrieux ziet daarom voordelen in een centrale opslag van deze batterijen tussen Rotterdam en Den Haag – beide steden organiseren genoeg evenementen om de kosten van zo'n opslag te rechtvaardigen.

Bovenal wil Parkpop een voorbeeld en inspiratie zijn voor de rest van de sector. De eerstvolgende stap daartoe vindt al plaats tijdens de komende editie van het festival. Terwijl de vele duizenden bezoekers tussen de bomen van het Zuiderpark zullen luisteren naar onder andere Skunk Anansie, Tears For Fears en Nile Rodgers & Chic, komen verschillende festivaldirecteuren in samenwerking met de VNPF bijeen om tijdens een klein congres samen na te denken over de verduurzaming van het festivallandschap.

Hoofdstuk 2

Enquête

Het vorige hoofdstuk heeft laten zien dat er in de culturele sector reeds verschillende initiatieven op het gebied van duurzaamheid ontplooid worden. Tegelijkertijd werd duidelijk dat er nog nauwelijks cijfers voorhanden waren om iets te kunnen zeggen over de mate waarin duurzaamheid in de cultuursector als geheel leeft, en in hoeverre dit zich ook in concrete verduurzamingsactiviteiten vertaalt.

Middels een digitale enquête is daarom geprobeerd tot een eerste inventarisatie te komen die in deze informatiebehoefte zou kunnen voorzien. Het voornaamste doel van deze enquête was om drie thema's in kaart te brengen: de attitude van culturele organisaties ten opzichte van verduurzaming, de manier waarop zij in de praktijk (al dan niet) met verduurzaming bezig zijn, en eventuele ervaren knelpunten en daaruit voortkomende wensen en behoeften. Met dit laatste thema werd beoogd uit de enquête ook praktische handvatten te laten voortvloeien voor organisaties en beleidsmakers die zich met verduurzaming (willen) bezighouden.

In dit hoofdstuk worden achtereenvolgens de opbouw van de enquête en de wijze waarop deze verspreid is besproken, gevolgd door een beschrijving van de respons en een overzicht van de resultaten. De resultatenparagraaf volgt de indeling in de drie genoemde thema's attitude, activiteiten en knelpunten. De oorspronkelijke volgorde van de vragenlijst wordt daarbij waar nodig losgelaten. Deze is, inclusief de volledige resultaten per vraag, terug te vinden in Bijlage 1 van deze publicatie.

2.1 De enquête

2.1.1 Ontwerp enquête

De vragenlijst bestond uit 38 grotendeels gesloten vragen, die geordend waren in acht thema's. De vragen onder 'Organisatie' en 'Huisvesting' hadden vooral als doel om de respons in beeld te brengen en als controlevariabelen te dienen. Daarop volgden vragen over 'Motivatie', 'Knelpunten', 'Duurzaamheid in de praktijk', 'Duurzaamheid binnen de bedrijfsvoering', 'Kosten van verduurzaming' en 'Code Duurzaamheid'. Ter besluit volgden twee vragen over de enquête zelf.

Bij het opstellen van de enquête is ervoor gekozen om organisaties te laten rapporteren over hun activiteiten op het gebied van verduurzaming, maar hen dit niet in cijfers te laten uitdrukken. Zo is er bijvoorbeeld niet gevraagd hoeveel groene stroom een organisatie met zonnepanelen opwekt, of hoeveel procent van het afval gescheiden wordt ingezameld. Het vermoeden was dat veel organisaties deze cijfers niet (direct) paraat zouden hebben, en dit het invullen van de vragenlijst teveel zou bemoeilijken.

De enquête is opgesteld in het online programma SurveyMonkey. Daarbij is gebruik gemaakt van de opties die (de betaalde versie van) deze software biedt voor het toepassen van logische regels. Hiermee kunnen vragen worden overgeslagen op basis van eerdere antwoorden. Dit is gebruikt om te voorkomen dat respondenten vragen moesten invullen die niet op hun organisatie van toepassing zijn. Wanneer een organisatie bijvoorbeeld aangaf geen afval te scheiden, werd de vervolgvraag over de soorten afval die worden gescheiden automatisch overgeslagen.

De enquête werd voorafgegaan door een inleidende tekst waarin het doel en de opzet van de enquête werden uitgelegd, alsook anonimiteit werd toegezegd. Na het beantwoorden van de laatste vraag werd de respondent bedankt voor het invullen, en werd verwezen naar de website en de contactgegevens van de Boekmanstichting voor wie meer informatie wilde naar aanleiding van het onderzoek.

2.1.2 Verspreiding enquête

Om de enquête te verspreiden onder culturele organisaties is hulp gevraagd aan verschillende brancheverenigingen en rijkscultuurfondsen. De meeste van hen waren bereid om de vragenlijst onder de aandacht van hun achterban te brengen – ofwel door deze direct aan te schrijven, ofwel door vermeldingen op websites, via social media of in nieuwsbrieven. In aanvulling hierop hebben de Boekmanstichting en Bureau 8080 de enquête meerdere keren zelf via hun eigen communicatiekanalen onder de aandacht gebracht. Door deze combinatie van acties is de enquête gedurende de hele looptijd van 13 maart tot en met 17 april 2019 op verschillende momenten en manieren gepromoot.

2.2 Respons

2.2.1 Aantal respondenten

Na sluiting van de enquête bestond de respons uit 258 bruikbare reacties.³³ Hierbinnen verschilt de precieze respons per vraag. In de resultaten zal dan ook per vraag worden aangegeven hoeveel respondenten deze hebben ingevuld.

Verschillen in het aantal respondenten per vraag hebben te maken met de bovengenoemde logische regels die in de enquête waren ingebouwd. Daarnaast heeft een deel van de respondenten de enquête voortijdig beëindigd. De laatste verplichte vraag van de vragenlijst is door 175 respondenten beantwoord, en gemiddeld hadden zij 9 minuten en 54 seconden nodig voor het invullen van de enquête.³⁴ Het uitvalpercentage bedraagt daarmee 32 procent.

³³ Vijf reacties zijn uit de respons verwijderd omdat de antwoorden op een test wezen: ofwel doordat dit nadrukkelijk werd aangegeven, ofwel doordat bij meerdere vragen willekeurige tekenreeksen waren ingevuld.

³⁴ Hierna volgde nog één vraag over de enquête. Omdat deze echter kon worden overgeslagen, is de respons op de voorlaatste vraag representatiever voor het aantal respondenten dat de vragenlijst volledig heeft ingevuld.

2.2.2 Beschrijving respons

In de totale respons van 258 reacties zijn verschillende soorten culturele instellingen vertegenwoordigd. De diversiteit in deelnemende organisaties was groter dan verwacht: 33 procent van de respondenten vulde een soort organisatie in die niet tot de oorspronkelijke antwoordcategorieën behoorde.³⁵ Na een analyse van deze antwoorden is de gehele respons teruggebracht tot twintig categorieën.

Tabel 7 - Totale respons enquête, naar soort organisatie

Soort organisatie	Aantal	Aandeel
Presentatie (instellingen)	124	48,1 %
Poppodium	7	2,7 %
Theater/schouwburg/concertgebouw	63	24,4 %
Bioscoop/filmhuis	3	1,2 %
Museum	15	5,8 %
Galerie/presentatie-instelling/tentoonstellingsruimte	8	3,1 %
Bibliotheek	10	3,9 %
Cultureel verzamelgebouw	18	7,0 %
Presentatie (festivals)	36	14,0 %
Muziekfestivals	13	5,0 %
Theaterfestivals	9	3,5 %
Filmfestivals	4	1,6 %
Kunstfestivals	10	3,9 %
Productie	41	15,9 %
Muziekgezelschap/orkest	5	1,9 %
Filmproductie	6	2,3 %
Uitgeverij	4	1,6 %
Culturele broedplaats	14	5,4 %
Producerende instelling (divers)	12	4,7 %
Onderwijs en ondersteuning	46	17,8 %
Centrum voor de kunsten/volksuniversiteit/muziekschool	25	9,7 %
Overig onderwijs	4	1,6 %
Ondersteunende instelling	17	6,6 %
Overig	11	4,3 %
Totaal	258	100 %

De antwoorden op de oorspronkelijke antwoordcategorie 'Anders, namelijk' zijn in onderling overleg tussen onderzoekers van de Boekmanstichting gecategoriseerd. Om het aantal categorieën te beperken, zijn daarbij enkele categorieën samengevoegd. De categorie

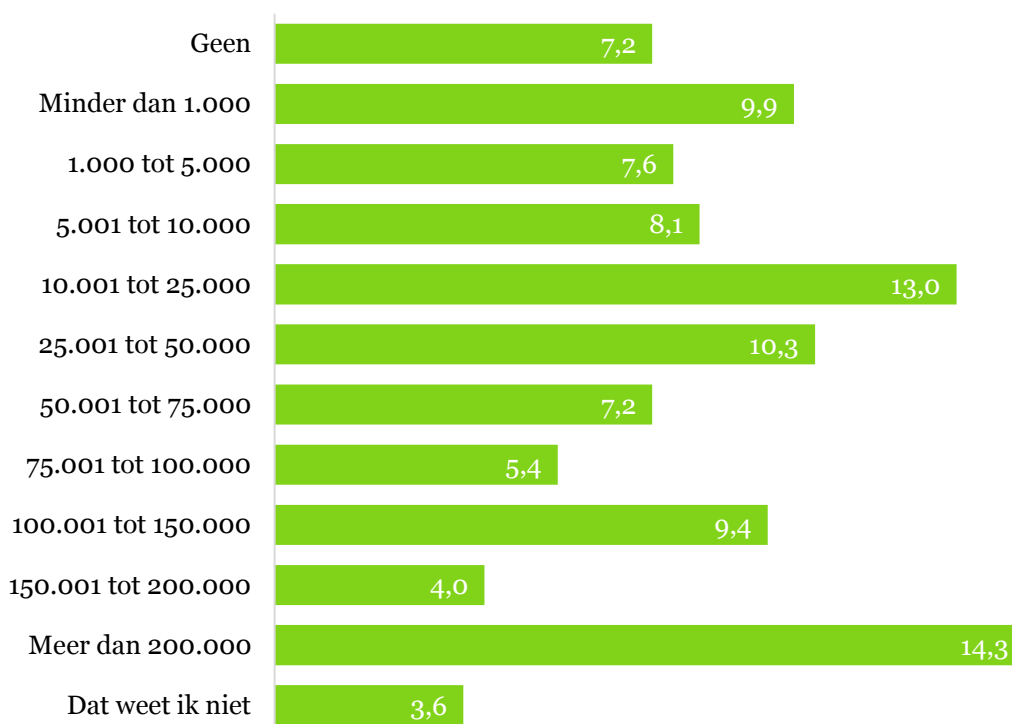
³⁵ Zie voor de oorspronkelijke antwoordcategorieën Bijlage 1.

‘ondersteunende instelling’ bevat onder andere onderzoeks- en adviesbureaus, fondsen en platforms. Enkele soorten organisaties werden slechts één keer genoemd en zijn daarom in een categorie ‘Overig’ geplaatst.

Hoewel de vertegenwoordigde soorten organisaties een brede afspiegeling van de culturele sector vormen, is de respons per categorie – met uitzondering van theater, schouwburgen en concertgebouwen – te laag om voor elke type culturele organisatie een representatief beeld van de gehele populatie te geven. In de bespreking van de resultaten wordt om deze reden ook geen uitsplitsing naar type organisatie gemaakt.

Binnen de respons zijn niet alleen heel diverse soorten organisaties vertegenwoordigd, maar ook organisaties van zeer uiteenlopende omvang. Hieronder zijn kleine organisaties, maar ook een aanzienlijk aantal organisaties – waaronder vooral festivals, theaters en bibliotheken – die met bezoekersaantallen boven de 200 duizend per jaar tot de grotere binnen de sector gerekend kunnen worden.

Figuur 2 – (Geschatte) bezoekersaantallen van respondenten, als percentage van alle antwoorden (N=223)

De enquête is vooral ingevuld door directeuren en zakelijk leiders (42,6 procent, N=258), of door andere werknemers met een managementfunctie (14,0 procent). Ook ondersteunend personeel (14,9 procent) en producenten en programmeurs (9,8 procent) nemen een belangrijk deel van de respons voor hun rekening.

2.3 Resultaten

2.2.1 Attitude ten opzichte van verduurzaming

Vinden culturele organisaties het eigenlijk belangrijk om te verduurzamen? Waarom wel, of waarom niet? En hoe zouden ze er tegenover staan als duurzaamheid een verplicht onderdeel van subsidieaanvragen zouden worden? Verschillende vragen in de enquête hadden betrekking op de attitude ten opzichte van verduurzaming.

Om met de eerste vraag te beginnen: het lijkt erop dat organisaties verduurzaming erg belangrijk vinden. Het belang om de eigen organisatie te verduurzamen wordt – op een schaal van 1 tot 10 – gemiddeld in een 8,5 uitgedrukt (N=210). Het belang om de sector in zijn geheel te verduurzamen wordt met een gemiddelde van 8,58 zelfs iets sterker gevoeld (N=208). Deze urgentie wordt op de eerste plaats gevoeld door de medewerkers die de enquête hebben ingevuld, maar een groot deel van hen ervaart deze ook bij collega's: 60,1 procent van de respondenten is het (heel erg) eens met de stelling dat de medewerkers in hun organisatie zich bewust zijn van het belang om de organisatie te verduurzamen (N=173). 49,7 procent van de respondenten is het bovendien (heel erg) eens met de stelling dat collega's actief meewerken aan verduurzaming (N=173). Slechts respectievelijk 11,0 en 12,1 procent van de respondenten is het met beide stellingen (heel erg) oneens.

Uit deze cijfers spreekt een duidelijk ervaren belang om te verduurzamen, maar een kanttekening is op zijn plaats. Gezien het vrijwillige karakter en de lengte van de enquête, is het aannemelijk dat deze vaak is ingevuld door organisaties die duurzaamheid reeds belangrijk vinden. Dit vertekent mogelijk de cijfers enigszins. Daarnaast zou de sociale wenselijkheid van verduurzaming een rol kunnen spelen.

Naast de mate waarin organisaties het belangrijk vinden om te verduurzamen, is aan respondenten die aangaven al iets aan verduurzaming te doen ook gevraagd waarom ze dit doen. De meeste organisaties blijken intrinsiek gemotiveerd, en willen dat ook graag naar bezoekers uitstralen: 85,6 procent van hen zegt te verduurzamen omdat het als organisatie belangrijk gevonden wordt, en 59,9 procent wil dit ook aan bezoekers meegeven (N=187).

Ook het belang van de eigen organisatie speelt een rol: een deel van de respondenten hoopt beter voorbereid te zijn op toekomstige regelgeving omtrent duurzaamheid (44,9 procent), ziet een voordeel voor het eigen imago (39,0 procent) of verwacht met duurzaamheid uiteindelijk geld te besparen (23,5 procent). Hierbij geldt echter een nuancering. In een vervolgvraag is respondenten gevraagd hoe belangrijk genoemde redenen voor hen waren. Opvallend daarbij is dat 'Omdat het goed is voor ons imago' als reden om te verduurzamen weliswaar relatief vaak genoemd is, maar ten opzichte van andere redenen minder belangrijk wordt gevonden. Voor het antwoord 'Om economische redenen' is dat precies andersom: relatief weinig

respondenten noemen dit als motivatie voor verduurzaming, maar zij vinden dit zelf wel belangrijk.

Tabel 8 – Genoemde redenen om te verduurzamen, als percentage van alle antwoorden, inclusief het gevoelde belang van deze reden op een schaal van 1 ('Een beetje belangrijk') tot 3 ('Heel belangrijk') (N=187)

Reden	Aandeel	Mate van belang
Omdat we dit als organisatie belangrijk vinden	85,6 %	2,59
Omdat we het belang van duurzaamheid aan onze bezoekers willen meegeven	59,9 %	2,44
Om voorbereid te zijn op toekomstige ontwikkelingen of regelgeving	44,9 %	2,34
Omdat het goed is voor ons imago	39,0 %	2,13
Om economische redenen	23,5 %	2,55
Omdat partners of subsidieverstrekkers dit van ons verlangen	21,4 %	2,18
Omdat bezoekers dit van ons verlangen	20,3 %	2,41
Omdat we dit verplicht zijn vanuit de Wet Milieubeheer en Informatieplicht	11,8 %	2,10
Anders, namelijk...	7,0 %	2,55

De antwoorden zijn geordend op basis van de mate waarin ze genoemd werden. Van de antwoorden die gegeven zijn onder 'Anders, namelijk...' kunnen er drie worden teruggebracht tot de oorspronkelijke categorieën 'Om voorbereid te zijn op toekomstige ontwikkelingen en regelgeving' (2 keer genoemd) en 'Omdat partners dit van ons verlangen' (1 keer). Daarnaast werden onder andere 'Voor het milieu', 'Ter bewustwording van medewerkers', 'Omdat duurzaamheid inherent is aan onze organisatie' en 'Omdat we hiertoe een verantwoordelijkheid voelen' als redenen genoemd (elk 1 keer).

De organisaties die de enquête hebben ingevuld vinden het kortom belangrijk om te verduurzamen, en zijn daartoe veelal intrinsiek gemotiveerd. Toch zal dat niet voor elke organisatie gelden. In bijvoorbeeld het Verenigd Koninkrijk wordt verduurzaming daarom afgedwongen via de Arts Council, die maatregelen en monitoring op het gebied van duurzaamheid een verplicht onderdeel van subsidieafspraken maakt. Tussen 2012/2013 en 2017/2018 resulteerde dit in een energiebesparing van 23 procent, en een vermindering van CO₂-uitstoot van 35 procent (Julie's Bicycle 2018, 4-6). In Nederland pleitte de Raad voor Cultuur in twee van zijn sectoradviezen voor een vergelijkbare verplichte paragraaf over verduurzaming in subsidieaanvragen, die

getoetst zou moeten worden aan een door de sector zelf op te stellen Code Duurzaamheid (Raad voor Cultuur 2018a, 44; Raad voor Cultuur 2018b, 47).

In de enquête is gevraagd wat organisaties van een dergelijke maatregel zouden vinden. Hierbij zijn achtereenvolgens twee varianten voorgelegd: een verplichting om over duurzaamheid te rapporteren zonder dat ook de mate waarin verduurzaamd wordt meeweegt in de beoordeling van een subsidieaanvraag, en een variant waarin dit wel gebeurt.

Gezien het belang dat veel respondenten reeds aan duurzaamheid hechten, verbaast het mogelijk weinig dat de meeste respondenten positief tegenover deze verplichting zouden staan. De eerste variant – een verplichte verantwoording maar geen verplichte acties – beoordeelt ruim twee derde van de respondenten als positief (46,7 procent, N=180) of zeer positief (25,0 procent). Uitgedrukt in een schaal van 1 ('zeer negatief') tot 5 ('zeer positief') zou het gewogen gemiddelde van de respondenten 3,85 bedragen. Ook tegenover de tweede variant – een verplichte verantwoording én verplichte acties – is een meerderheid (zeer) positief, maar het enthousiasme vermindert wel: het gewogen gemiddelde daalt dan naar 3,53 (N=179).

In de toelichting die respondenten op beide varianten geven, worden deze cijfers van verschillende kanttekeningen voorzien. Zoals hieronder ook zal blijken, is geld een belangrijk knelpunt: verschillende organisaties geven aan te weinig budget te hebben om te verduurzamen. Tegenover verplichte verduurzaming moet volgens hen dan ook extra geld staan. Omdat daarnaast gevreesd wordt dat kleine organisaties bovengemiddeld zwaar getroffen zouden worden als zij verplicht zouden worden om te verduurzamen, wordt gepleit voor maatwerk. Een derde kanttekening die door meerdere respondenten gemaakt wordt, is dat we eerst duidelijkere begrippen moeten hebben om vast te kunnen stellen wat we precies onder 'duurzaam' verstaan.

'Zonder geld geen verplichtingen. De sector is nog steeds ondergefinancierd'

Waar deze opmerkingen vooral betrekking hebben op de vorm en voorwaarden van verplichtingen, zetten enkele respondenten ook fundamentele vraagtekens. Niet

'Ik ben bang dat dit extra bureaucratie gaat opleveren. Instellingen gaan schrijven naar de verplichtingen vanuit de aanvraag, in plaats van een intrinsieke motivatie om duurzaam te zijn.'

iedereen is even enthousiast over 'nog meer codes': er zijn reeds genoeg verplichtingen, en er wordt gevreesd voor meer bureaucratie. Daarnaast vragen sommige organisaties zich af of een verplichting vanuit de subsidieverstrekker wel echt de meest efficiënte manier is om te verduurzamen, en of het niet beter zou zijn als organisaties intrinsiek gemotiveerd zouden zijn om te verduurzamen.

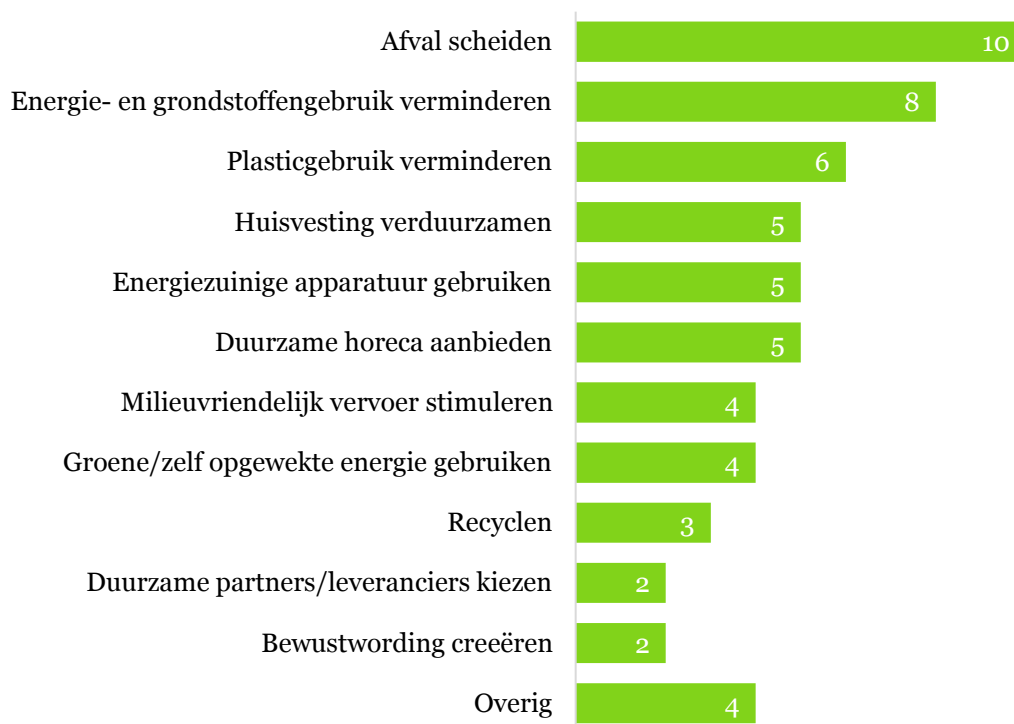
Met deze mitsen en maren in het achterhoofd valt voorzichtig te concluderen dat de respondenten positief zouden staan tegenover zowel een verplichte paragraaf in subsidieaanvragen, als een verplichting om aan verduurzaming te werken. Maar waaruit zou deze verplichting moeten bestaan? Met andere woorden: welke

maatregelen zou de door de Raad van Cultuur voorgestelde Code Duurzaamheid moeten bevatten?

In de antwoorden van respondenten op deze (open) vraag komen deels de hierboven genoemde punten terug: maatwerk is nodig, er zijn al (te) veel codes en een dergelijke verplichting zou niet tot échte verduurzaming leiden. Daarnaast worden verschillende ideeën voor vorm en inhoud van de code geopperd. Met het oog op de vorm noemen respondenten bijvoorbeeld een ‘afvink-box’, een ‘uiteenzetting van stappen’, ‘concrete voorbeelden’, ‘praktische en toepasbare tips’, ‘begeleiding’, alsook een ruime opvatting van, en een groot draagvlak voor duurzaamheid. Negentien respondenten noemden daarnaast bij elkaar 58 concrete maatregelen die in een Code Duurzaamheid terug zouden moeten komen. Het scheiden van afval, het verminderen van energie- en grondstoffengebruik, en het terugdringen van plasticgebruik worden daarbij het vaakst genoemd.

‘Dat iedere organisatie nadenkt over de manier waarop er een bijdrage geleverd kan worden aan een duurzame wereld en daar verantwoording over aflegt’

Figuur 3 – Maatregelen die een Code Duurzaamheid zou moeten bevatten, naar mate waarin ze genoemd zijn (N=19)

Voor deze figuur zijn de oorspronkelijke antwoorden gecategoriseerd naar de genoemde maatregelen. De categorie ‘Overig’ bevat het stimuleren van samenwerking, het aanmoedigen van medewerkers om hun eigen lunch mee te brengen, het verankeren van duurzaamheid in beleid, en het verplichten van een energielabel.

2.3.2 Activiteiten op het gebied van verduurzaming

Het is inmiddels duidelijk geworden dat de respondenten het belangrijk vinden om te verduurzamen, maar hoe vertaalt dit zich naar de praktijk? Om meer zicht te krijgen op de mate waarin organisaties met verduurzaming bezig zijn, is respondenten eerst gevraagd zelf in te schatten hoe actief hun organisatie is op het gebied van duurzaamheid. Vrijwel alle organisaties gaven hierbij aan in enige mate actief te zijn, hetzij een beetje (36,2 procent, N=207), redelijk (40,1 procent) of heel erg (15,9 procent).

In een vervolgvraag is deze activiteit geconcretiseerd. Respondenten kregen een lijst voorgelegd met negentien concrete acties om te verduurzamen, waarop kon worden aangekruist welke hiervan op hun organisatie van toepassing waren. Daarnaast was er een mogelijkheid om aanvullende activiteiten te noemen.

Gemiddeld kruisten respondenten 6,0 activiteiten aan (N=184). Zelfs de organisaties die op de eerste vraag zeiden niet actief te zijn op het gebied van duurzaamheid, vonden gemiddeld toch nog 2,5 activiteiten.³⁶ Voor de ‘beetje’, ‘redelijk’ en ‘heel erg actieven’ waren dit er gemiddeld respectievelijk 4,0, 6,6 en 10,1.

Tabel 9 – Genoemde activiteiten om te verduurzamen, als percentage van alle antwoorden (N=184)

Activiteit	Aandeel	Activiteit	Aandeel
Scheiden en/of verminderen van afvalstromen	78,3 %	Verbeteren van isolatie	24,5 %
Gebruik van energiezuinige verlichting	62,0 %	Verlagen van de binnentemperatuur	21,2 %
Gebruik van groene stroom	44,6 %	Bezoekers via social media, website of nieuwsbrief informeren over duurzaamheid	19,6 %
Recycling van materialen	42,9 %	Het programmeren van activiteiten of voorstellingen over duurzaamheid	19,0 %
Medewerkers informeren over duurzaamheid	42,4 %	Bezoekers tijdens hun bezoek informeren over duurzaamheid	19,0 %
Gebruik van energiezuinige apparatuur	41,3 %	Zelf opwekken van stroom	18,5 %
Serveren van (overwegend) biologische producten	32,6 %	Er is specifiek beleid op het gebied van duurzaamheid	9,8 %

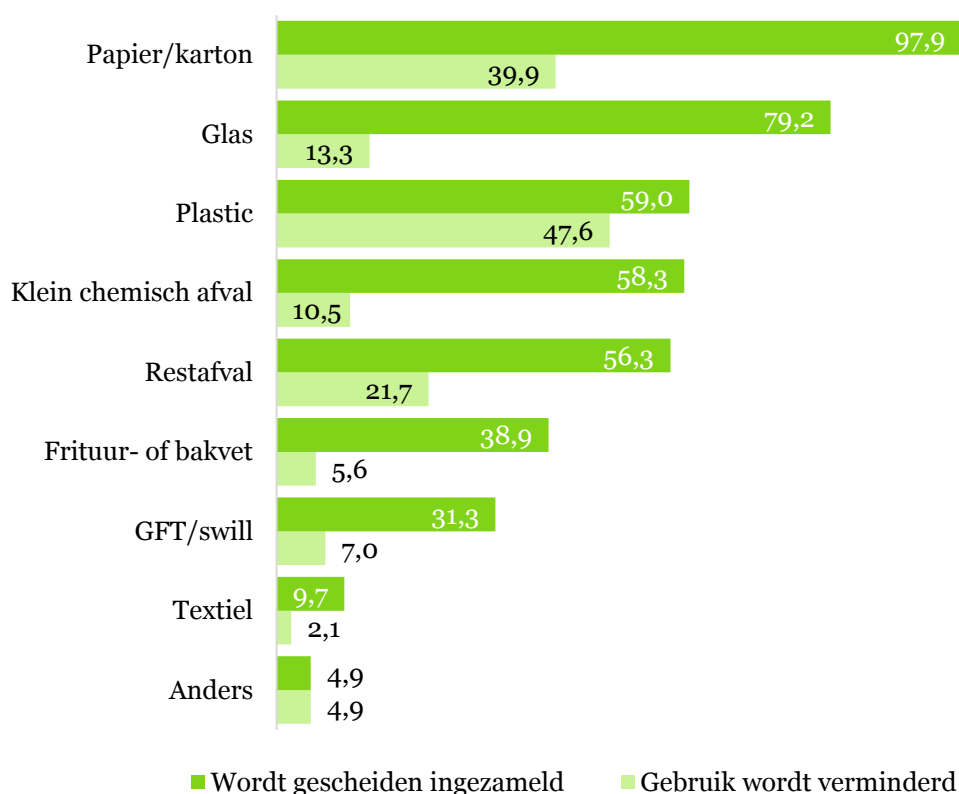
³⁶ Hoewel het aantal genoemde maatregelen niet per se iets zegt over de moeite die ermee gepaard gaat of het resultaat dat ermee gemaakt wordt, geeft het wel een indicatie van de mate waarin organisaties (op verschillende niveaus en onderdelen van hun bedrijfsvoering) met duurzaamheid bezig zijn.

Medewerkers stimuleren om met het openbaar vervoer te komen	28,3 %	Serveren van (overwegend) veganistische producten	8,7 %
Bezoekers stimuleren om met het openbaar vervoer te komen	25,5 %	Mijn organisatie doet niks op het gebied van duurzaamheid	4,3 %
Serveren van (overwegend) vegetarische producten	25,0 %	Anders, namelijk...	15,2 %
Verminderen van het watergebruik	25,0%		

Activiteiten zijn geordend op basis van de mate waarin ze genoemd zijn. Van de antwoorden onder 'Anders, namelijk' kan een deel worden teruggebracht op de bestaande categorieën, maar respondenten noemden hier ook aanvullende activiteiten, zoals het stimuleren van fietsgebruik (4 keer genoemd), de inkoop van duurzame materialen (4 keer) of het zorgen voor bewustwording (3 keer).

Het scheiden en /of verminderen van afval is de activiteit die het meest genoemd wordt. Papier, karton en glas worden het vaakst gescheiden, terwijl plastic de afvalstroom is waarvan het gebruik het frequentst verminderd probeert te worden.

Figuur 4 – Afvalsoorten die gescheiden worden ingezameld en waarvan het gebruik wordt verminderd, als percentage van alle antwoorden (N=144)

In de categorie 'Anders' werden onder andere hout, metalen en bouwmaterialen genoemd.

Daarnaast worden activiteiten op het gebied van elektriciteit vaak genoemd. Een aanzienlijk deel van de respondenten gebruikt energiezuinige verlichting (62,0 procent), energiezuinige apparatuur (41,3 procent) en groene stroom (44,6 procent).

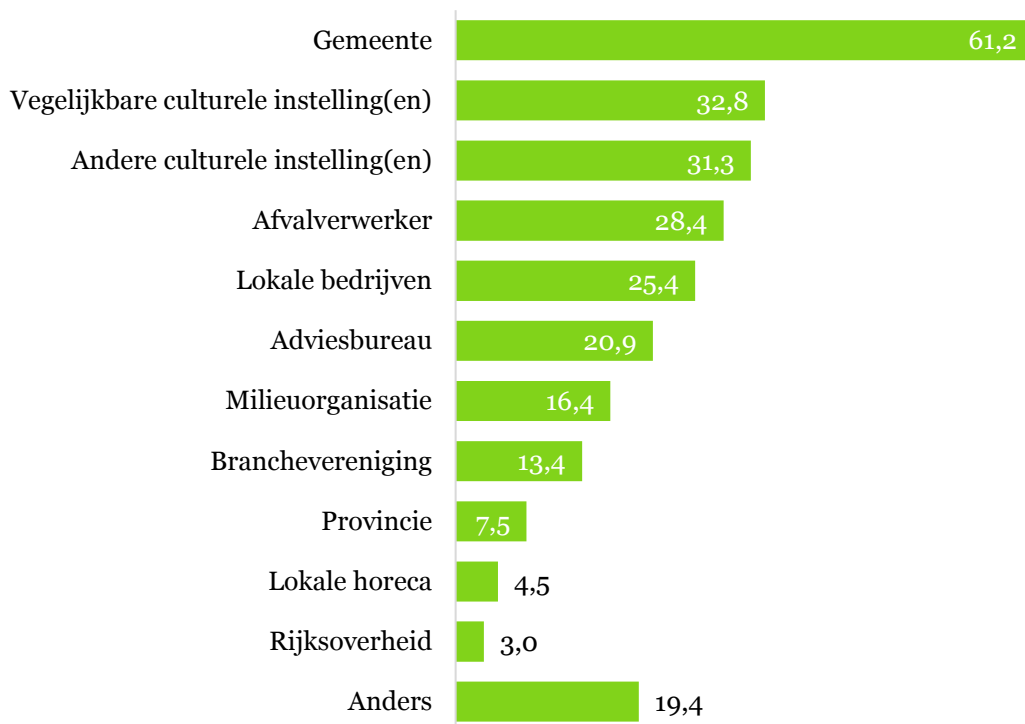
Opvallend is dat bewustwordingsactiviteiten een bescheiden rol innemen. In de vorige paragraaf werd duidelijk dat het creëren van bewustwording bij bezoekers voor bijna 60 procent van de respondenten een belangrijke motivatie om te verduurzamen is, maar slechts één op de vijf organisaties geeft aan bezoekers ook over duurzaamheid te informeren via website, nieuwsbrief of social media (19,6 procent), tijdens hun bezoek (19,0 procent) of door duurzaamheid tot onderwerp van programmering te maken (19,0 procent). Een mogelijke verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat organisaties pas over duurzaamheid willen communiceren als ze hier ook veel aan doen – in elk geval blijkt dat organisaties die zeggen veel aan verduurzaming te doen, dat ook veel vaker aan hun bezoekers laten weten.

Hoewel vrijwel alle ondervraagde organisaties dus ten minste iets aan verduurzaming doen, zijn deze activiteiten bij de meeste organisaties weinig structureel belegd. Slechts 10 procent van de ondervraagden heeft specifiek beleid op het gebied van duurzaamheid. Bovendien blijkt dat er bij een meerderheid van de organisaties niemand in het bijzonder verantwoordelijk is voor duurzaamheid (57,5 procent, N=175), er geen gegevens over verduurzaming worden bijgehouden (78,9 procent, N=175) en er op het gebied van duurzaamheid niet met andere organisaties wordt samengewerkt (54,9 procent, N=175).³⁷

Wanneer er wel wordt samengewerkt met andere organisaties, is voor 61,2 procent van de respondenten de gemeente een samenwerkingspartner (N=67). Daarop volgen vergelijkbare of andere culturele instellingen (respectievelijk 32,8 en 31,3 procent). Met adviesbureaus en milieuorganisaties die gespecialiseerd zijn in verduurzaming wordt door respectievelijk 20,9 en 16,4 procent van de respondenten samengewerkt.

³⁷ Aan de 26 organisaties die aangaven wél cijfers over verduurzaming te verzamelen, is ook gevraagd of zij bereid zouden zijn deze ten behoeve van een benchmark met andere culturele organisaties te delen. 17 respondenten (65,4 procent) waren hiertoe bereid, 2 respondenten (7,7 procent) voelden hier minder voor. De overige 7 respondenten (26,9 procent) wisten niet of ze dit zouden willen doen.

Figuur 5 – Samenwerkingspartners bij verduurzaming, als percentage van alle antwoorden (N=67)

Sommige antwoorden onder 'Anders' kunnen worden teruggebracht tot de bestaande categorieën 'Lokale bedrijven' (3 keer genoemd), 'Milieuorganisatie' (1 keer) en 'Adviesbureau' (1 keer). Daarnaast werden hier energieleveranciers genoemd (1 keer), andere leveranciers (3 keer), de verhuurder (2 keer) en het onderwijs (1 keer).

2.3.3 Ervaren knelpunten en behoeftes bij verduurzaming

Tot nu toe werd duidelijk dat de respondenten duurzaamheid belangrijk vinden, en hiermee zelf ook al in meer of minder mate bezig zijn. Daarnaast blijkt uit de enquête dat een grote meerderheid – ruim 80 procent – van de respondenten in de toekomst actiever wil worden op het gebied van duurzaamheid (N=197). Slechts 7,6 procent geeft nadrukkelijk aan dit niet te willen, waarbij 86,9 procent van deze groep (N=15) als reden noemt dat er al genoeg aan verduurzaming gedaan wordt.³⁸

Toch is verdere verduurzaming voor veel organisaties gemakkelijker gezegd dan gedaan. Gevraagd naar eventuele knelpunten die hierbij een rol zouden spelen wijst bijvoorbeeld 22,7 procent van de respondenten op praktische beperkingen die hun huisvesting aan verdere verduurzaming stelt (N=154). Eén van die beperkingen is

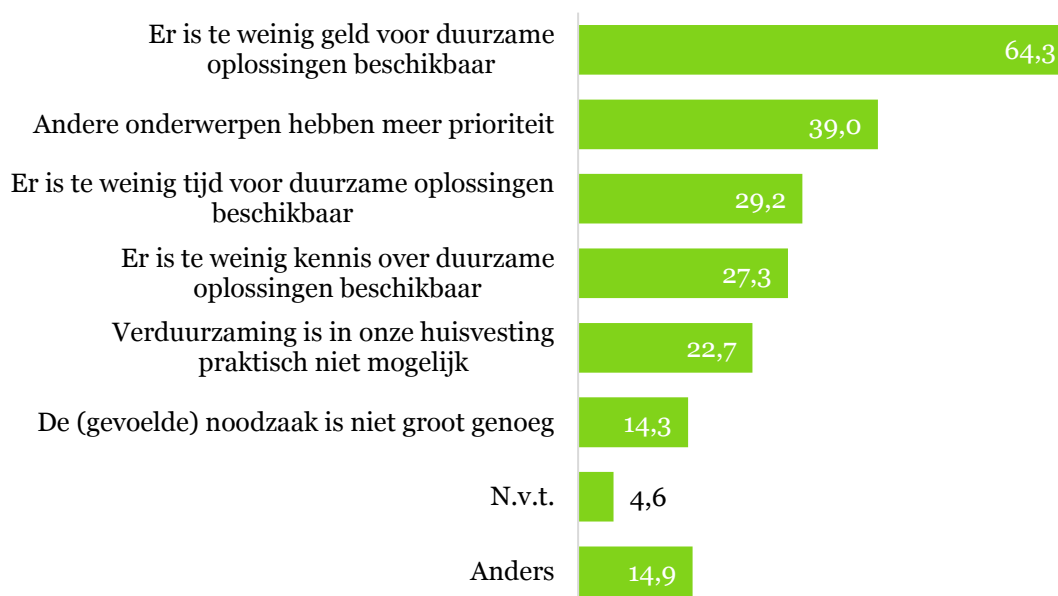
³⁸ Deze groep bestaat dan ook voornamelijk uit respondenten die aangeven redelijk (40 procent) of heel erg (53,3 procent) actief te zijn op het gebied van duurzaamheid.

‘Pand is van gemeente, wij zijn afhankelijk van middelen die door de gemeente worden ingezet’

bijvoorbeeld dat veel culturele organisaties in een gehuurd gebouw huizen, en voor aanpassingen daaraan mogelijk afhankelijk zijn van een verhuurder. Binnen de met deze enquête bereikte steekproef gold dit voor 70 procent van de respondenten (N=222). 52 procent van de respondenten (N=199) deelt bovendien zijn gebouw met andere gebruikers met wie rekening moet worden gehouden, en dan is dat gebouw ook nog eens geregeld oud en/of monumentaal: 19,3 procent van de respondenten is gehuisvest in een gebouw van vóór 1900, en 21,3 procent in een gebouw uit de periode 1900-1950. Niet alleen zijn deze panden over het algemeen niet gebouwd met duurzaamheid als uitgangspunt, ook kan een monumentale status beperkingen opleggen aan wat er aan een gebouw mag en kan worden veranderd.

Andere knelpunten zijn een gebrek aan kennis (genoemd door 27,3 procent van de respondenten, N=154), een gebrek aan tijd (29,2 procent), maar bovenal: een gebrek aan geld. Voor 64,3 procent van de ondervraagde organisaties is dit een probleem dat verdere verduurzaming in de weg staat. Een hiermee samenhangende redenen is dat andere onderwerpen meer prioriteit hebben (39,0 procent).

Figuur 6 – Ervaren knelpunten voor verdere verduurzaming, als percentage van alle antwoorden (N=154)

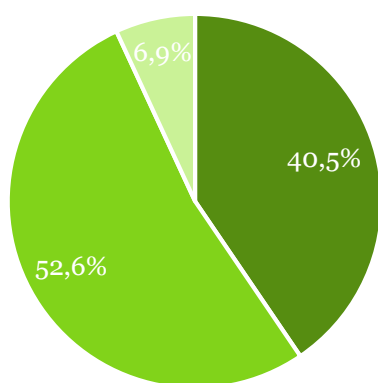

In de antwoorden onder ‘Anders’ werd onder meer gewezen op de afhankelijkheid van de verhuurder (8 keer genoemd), op een gebrek aan urgentie bij noodzakelijke partners (4 keer) of medewerkers (3 keer), en op een gebrek aan goede, betaalbare duurzame oplossingen (2 keer).

De kosten van verduurzaming vragen dan ook om nadere aandacht. Hoewel lang niet alle vormen van verduurzaming geld kosten, is vaak wel een investering nodig. 40,5 procent van de respondenten maakt daarvoor op dit moment al extra kosten, voor 52,6 procent is dit nog niet het geval (N=173). Voor beide groepen geldt dat circa de helft van de respondenten bereid zou zijn om in de toekomst aanvullende kosten voor verduurzaming te maken, en zo'n 20 procent dit zeker niet zou willen doen (N=180).

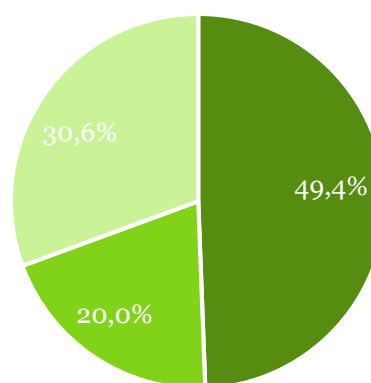
Figuur 7 – Aandeel organisaties die op dit moment extra kosten maken voor verduurzaming, en organisaties die bereid zouden zijn dit in de toekomst te doen, als percentage van alle antwoorden

Heeft uw organisatie op dit moment extra kosten door verduurzaming?
(N=173)

■ Ja ■ Nee ■ Dat weet ik niet

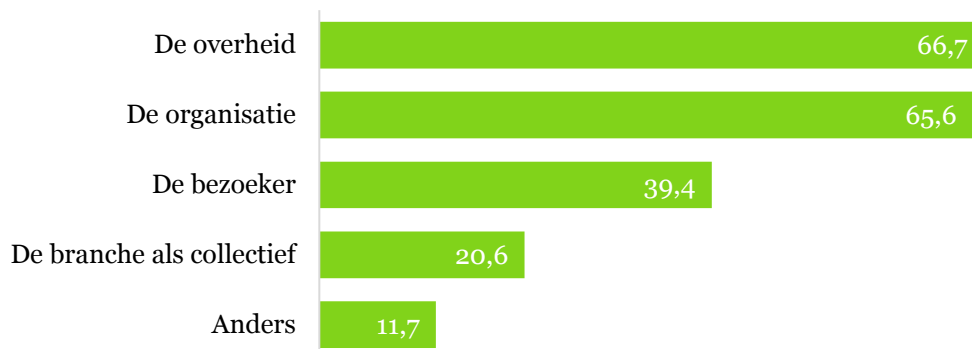
Is uw organisatie bereid om in de toekomst meer kosten voor verduurzaming te maken? (N=180)

■ Ja ■ Nee ■ Dat weet ik niet

Veel organisaties zouden dus extra kosten willen maken voor verduurzaming, maar geven tegelijkertijd aan dat geld een knelpunt is. Een interessante vraag is dan ook wie de kosten van verduurzaming volgens hen zou moeten dragen. De antwoorden die respondenten hierop het vaakst op geven zijn 'de overheid' (66,7 procent, N=180) en 'de organisatie' zelf (65,6 procent), maar opvallend is bovenal dat de meeste respondenten de verantwoordelijkheid over meerdere partijen willen spreiden. 113 van de 180 respondenten (62,8 procent) kruisten ten minste twee partijen aan die volgens hen de kosten van verduurzaming zouden moeten opbrengen. De meest voorkomende combinaties daarbij zijn 'overheid en organisatie' (30 keer genoemd), 'overheid, organisatie en bezoekers' (25 keer genoemd) en 'overheid, organisatie, branche en bezoekers' (17 keer genoemd).

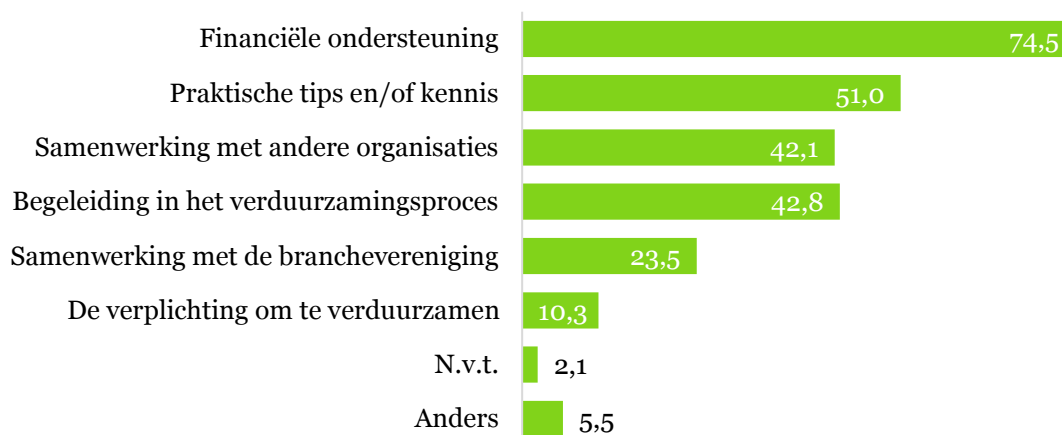
Figuur 8 – Partijen die volgens respondenten idealiter de meerkosten van verduurzaming zouden moeten betalen, als percentage van alle antwoorden (N=180)

Onder 'Anders' werden onder andere gewezen op fondsen en subsidieverstrekkers (8 keer genoemd), leveranciers (2 keer) en verhuurders (2 keer).

Gezien de genoemde knelpunten geld, kennis en tijd, laten de voornaamste behoeftes zich raden. Financiële ondersteuning wordt verreweg het vaakst genoemd (74,5 procent, N=145), gevolgd door praktische tips en/of kennis over verduurzaming (51,0 procent), begeleiding in het verduurzamingsproces (42,8 procent) en samenwerking met andere organisaties (42,1 procent). Samenwerking met de branchevereniging wordt relatief weinig genoemd (23,5 procent), maar hierbij geldt dat 36,1 procent van de respondenten geen lid is van een branchevereniging (of dit niet wist). Onder organisaties die wel lid zijn van een branchevereniging, zou 30,4 procent behoefte hebben aan samenwerking met de branchevereniging bij verduurzaming.

Figuur 9 – Behoeftes bij verdere verduurzaming, als percentage van alle antwoorden (N=145)

Onder 'Anders' werden onder meer bewustwording en enthousiasmering (2 keer genoemd), regelgeving (1 keer), meer urgentie en samenwerking bij partners (1 keer) en betere en betaalbare duurzame alternatieven (1 keer) genoemd.

2.4 Ter besluit

De organisaties die de enquête hebben ingevuld staan overwegend positief tegenover verduurzaming. Het belang om te verduurzamen wordt als hoog ingeschat, en veelal gebeurt dit vanuit een intrinsieke motivatie. Een top-down verplichting om te verduurzamen hebben deze organisaties mogelijk dan ook niet nodig, maar als subsidieverstrekkers in de toekomst zouden vragen om aan verduurzaming te werken of hierover te rapporteren, zouden de meeste respondenten hier niettemin positief

‘Dan dient het kader wat verstaan wordt [onder duurzaamheid] heel eenduidig en helder te zijn. Een schroef die wordt gebruikt, maar niet duurzaam is gemaakt, ingedraaid wordt met groene stroom en die als het niet lukt wordt weggegooid bij restafval? Is dat duurzaam?’

tegenover staan. Wel zou in dat geval maatwerk geleverd moeten worden, zou er duidelijkheid moeten bestaan over begrippen, en moet er rekening gehouden worden met de financiële slagkracht van organisaties.

Veel van de ondervraagde organisaties zijn ook al met verduurzaming bezig, gemiddeld op zes verschillende manieren. Afval en elektriciteitsverbruik zijn daarbij de thema's die het vaakst worden aangepakt. Deze activiteiten zijn bij de meeste organisaties evenwel niet structureel in de bedrijfsvoering verankerd. In minder dan de helft van de organisaties is er specifiek beleid of een verantwoordelijke medewerker voor verduurzaming, en ook wordt er maar door een beperkt aantal organisaties informatie bijgehouden of samengewerkt op het gebied van duurzaamheid.

Een grote meerderheid van de respondenten zou in de toekomst actiever willen gaan verduurzamen, maar loopt daarbij wel tegen enkele knelpunten aan. Sommige daarvan zijn van praktische aard – zoals het feit dat de meeste organisaties niet de eigenaar van hun huisvesting zijn – maar daarnaast wordt een gebrek aan kennis, tijd en met name geld vaak genoemd als iets dat verdere verduurzaming in de weg staat. Begeleiding, kennis en financiële ondersteuning – al dan niet gedragen door een combinatie van overheid en organisaties – zijn dan ook ervaren behoeften die hieruit voortvloeien.

In het volgende hoofdstuk gaan we nader in op de betekenis die deze resultaten hebben voor organisaties die verder willen verduurzamen, voor beleidsmakers die verduurzaming willen stimuleren, en voor verder onderzoek.

Wilminktheater en Muziekcentrum Enschede

Op naar vier sterren (en daar voorbij)

Interview Wilminktheater en Muziekcentrum Enschede

Het is stralend weer als ik het Wilminktheater en Muziekcentrum in Enschede binnenloop, en dat is niet louter een sfeerbeeld. In de ontvangstruimte waar ik wacht op Clemens Mos, manager Algemene Zaken en één van de verantwoordelijken voor duurzaamheid binnen de organisatie, laat een scherm namelijk zien hoe de vele zonnepanelen op het dak van het theater dankbaar gebruik maken van de zon buiten. Bijna 40.000 watt vermogen wordt er op dat moment opgewekt, en terwijl ik kijk, loopt het tellertje met vermeden kilogrammen CO2 langzaam op.

Het is één van de verschillende manieren waarop het Wilminktheater en het Muziekcentrum in Enschede de komende jaren proberen te verduurzamen. Het besluit om dit te gaan doen, werd in 2016 genomen, vertelt Mos. In de maatschappij wordt het belang van verduurzaming steeds duidelijker gezien, en binnen de organisatie werd een verantwoordelijkheid gevoeld om als gedeeltelijk publiek gefinancierde organisatie zichtbaar met duurzaamheid aan de slag te gaan. Hoewel er vóór 2016 ook wel al aandacht voor duurzaamheid was, werd er bij de start van de nieuwe beleidsperiode voor gekozen hier structureel werk van te gaan maken.

Daartoe werd met verschillende organisaties de samenwerking gezocht. Allereerst binnen de eigen huisvesting. Het Wilminktheater en het Muziekcentrum huren van de gemeente Enschede het Muziekkwartier: twee door een loopbrug verbonden gebouwen die samen onder meer een theater- en een concertzaal herbergen. Zelf verhuren zij gedeelten van het gebouw weer aan vijf andere culturele organisaties: de Nederlandse Reisopera, het Orkest van het

Oosten, Metropool/Poppodium Twente, Kaliber Kunstenschool en ArtEZ conservatorium. Omdat een verduurzamingsproces alleen effectief zou zijn als alle huurders zich ervoor zouden inspannen, werd een bijeenkomst georganiseerd, waar iedereen zich aan de plannen committeerde.

Voor de praktische begeleiding werd de hulp ingeschakeld van Bureau 8080, toen nog DPM | Duurzaamheid in Podia en Musea geheten. Als vertrekpunt werd een nulmeting uitgevoerd volgens de zogenoemde BREEAM-methode, waarin systematisch negen verschillende onderdelen van de bedrijfsvoering op duurzaamheid worden getoetst. Hiervan werden vervolgens drie aspecten uitgekozen waarbij kansen om te verduurzamen werden gezien: 'energie en water', 'inkoop en logistiek' en 'afval'.

Duurzaamheid in de praktijk

Elk van deze aspecten vertaalt zich in de praktijk naar verschillende maatregelen. Naast het zelf opwekken van energie via zonnepanelen verminderen het Wilminktheater en het Muziekcentrum bijvoorbeeld het gebruik van energie en water door energiezuinige verlichting en apparatuur te gebruiken, en door waterbesparende maatregelen in het sanitair te installeren. Op het gebied van inkoop wordt niet langer uitsluitend gekeken naar de verhouding tussen prijs en kwaliteit, maar wordt ook meegewogen of producten op een duurzame en eerlijke manier geproduceerd zijn. Door bovendien zoveel mogelijk te kiezen voor recyclebare materialen en ervoor te waken niet teveel in te kopen, wordt de hoeveelheid afval teruggedrongen. Wat uiteindelijk toch in de afvalbak verdwijnt, wordt vervolgens zoveel mogelijk gescheiden.

Om dergelijke maatregelen succesvol te implementeren, is het volgens Mos belangrijk om kwantificeerbare doelen vast te leggen, en periodiek over de voortgang hiervan te rapporteren. Daarnaast is het noodzakelijk dat er binnen de organisatie een breed draagvlak voor de maatregelen bestaat. Bij de bewoners van het Muziekkwartier wordt hiervoor gezorgd door de verantwoordelijkheid voor verduurzaming bij meerdere mensen te beleggen, maar ook door het onderwerp tijdens personeelsoverleggen periodiek ter sprake te brengen. Hierdoor leeft het onderwerp onder de medewerkers, en spreken zij elkaar er ook op aan als zij ergens winst zien. Als anekdote vertelt Mos hoe één van de medewerkers na afloop van een werkdag met een infraroodcamera door alle kantoren gelopen is, waarmee hij precies kon zien waar nog computers, beeldschermen of verwarmingen aan waren blijven staan.

Kosten en baten

Met deze maatregelen om te verduurzamen bereikt het theater een dubbel effect. Natuurlijk verlaagt het bovenal zijn eigen ecologische voetafdruk. Daarnaast maakt het de circa 200 duizend bezoekers die het podium jaarlijks uit Enschede en omliggende regio ontvangt bewust van het onderwerp. Op dit moment zijn de inspanningen van het theater op het gebied van duurzaamheid nog beperkt zichtbaar, maar de bedoeling is wel dat dit gaat veranderen, bijvoorbeeld wanneer gescheiden afvalbakken en begeleidende bordjes in de foyers verschijnen.

Naast milieuwinst heeft verduurzaming ook economische voordelen voor het theater. De jaarlijkse besparing op de inkoop van energie betreft volgens Mos 'aanzienlijke bedragen'. Ook op de kosten die nu gemaakt worden voor het laten verwerken van restafval kan veel geld bespaard worden. Het theater heeft een afvalsorteerproef gedaan, waaruit bleek dat nog een flink deel van het restafval gescheiden kan worden. Sommige van die afvalstromen kunnen gratis worden ingeleverd, of leveren juist geld op. Door de hoeveelheid (relatief duur) restafval te verminderen, dalen zodoende de kosten die het theater voor zijn afval maakt.

Naast de economische baten staan in eerste instantie evenwel ook kosten. Duurzamere oplossingen vragen immers ook om investeringen, die het theater uit eigen middelen betaalt. Volgens Mos is de terugverdientijd op dit moment echter heel redelijk, waardoor het voor het theater mogelijk is deze investeringen te maken.

Toekomst

Bij de eerste BREEAM-meting in 2017 behaalden het Wilminktheater en Muziekcentrum een score van twee sterren ('Good'). Het doel is om daar met een intensivering van de huidige inspanningen in 2020 vier sterren ('Excellent') van te maken. Bovendien wil het theater een inspirerende rol op het gebied van duurzaamheid spelen, waarbij ook het delen van kennis als belangrijk wordt gezien. Mos merkt namelijk een behoefte aan praktische kennis in de sector, dus het zou zeer waardevol zijn als er tussen organisaties meer uitwisseling daarvan zou ontstaan.

Zelf heeft hij in elk geval duidelijke adviezen voor organisaties die willen verduurzamen. Stel concrete, meetbare doelen, zorg dat deze regelmatig gemonitord worden, maak meerdere mensen binnen de organisatie verantwoordelijk, en bovenal: zet die eerste stap.

Hoofdstuk 3

Lessen voor praktijk, beleid en onderzoek

Het voorgaande hoofdstuk heeft verschillende inzichten opgeleverd over de omgang van culturele organisaties met verduurzaming. Wat betekenen deze resultaten nu echter voor de praktijk? Wat kunnen organisaties en beleidsmakers ermee, en welke mogelijkheden bieden ze voor vervolgonderzoek? Deze vragen zijn het onderwerp van dit afsluitende hoofdstuk, waarin we op basis van de onderzoeksresultaten tot verschillende adviezen komen voor achtereenvolgens culturele organisaties, beleidsmakers en onderzoekers die zich met verduurzaming willen bezighouden.

3.1 Culturele organisaties

Tussen de hoofdstukken van deze publicatie zijn drie interviews opgenomen met culturele organisaties die erg actief zijn met verduurzaming. Hoewel zij dit elk op een andere manier aanpakken, blijken uit de gesprekken enkele overkoepelende succesfactoren. Er zijn (ambitieuze) doelen gesteld waarvan de voortgang wordt gemonitord, er is binnen de organisatie iemand verantwoordelijk voor verduurzaming, en er wordt samengewerkt met andere (culturele) organisaties of externe procesbegeleiders.

Uit de enquête blijkt dat een minderheid van de respondenten een dergelijke aanpak volgt. 38,3 procent van de respondenten geeft aan bij verduurzaming samen te werken, 27,4 procent heeft beleid op dit gebied, bij 39,4 procent is er iemand verantwoordelijk voor verduurzaming, en slechts 14,9 procent van de respondenten houdt cijfers over duurzaamheid bij. Hier liggen dus nog kansen voor organisaties die verder willen verduurzamen. Natuurlijk leiden deze stappen niet automatisch tot verduurzaming, maar simpelweg het uitspreken van een ambitie en het aanwijzen van iemand die de voortgang tot het behalen daarvan in het oog houdt, kan al de motivatie versterken om ook daadwerkelijk (actiever) aan de slag te gaan.

Relatieve *quick wins* zijn ook te behalen in de activiteiten die organisaties ontplooiën op het gebied van verduurzaming. Verduurzaming kan tot stand komen middels grote stappen, zoals het aanleggen van zonnepanelen, het verbeteren van isolatie of het vervangen van apparatuur door energiezuinigere varianten. Met verschillende kleine stapjes kan echter ook een aanzienlijke afstand worden afgelegd. Het stimuleren van bezoekers of medewerkers om met het openbaar vervoer te komen, het (overwegend) serveren van vegetarische producten en het creëren van bewustwording zijn bijvoorbeeld activiteiten om iets aan verduurzaming te doen die niet al te veel geld en energie hoeven te kosten. Niettemin worden deze door relatief weinig respondenten uitgevoerd. Daarnaast zijn er verschillende andere eenvoudige

manieren te bedenken om aan verduurzaming te werken (die in de enquête evenwel niet als antwoordopties werden gegeven), zoals het proberen te verminderen van prints en kopieën, het overstappen naar een ‘groene’ bank of energieleverancier, en het beperken van stroom- en gasgebruik door te controleren of na sluitingstijd geen computers en verwarmingen onnodig aan blijven staan.

3.2 Beleidsmakers

Stel: je bent een culturele organisatie. Je wilt beginnen met verduurzamen, of juist je huidige inspanningen vergroten. Waar begin je dan? Voor wie op zoek gaat naar informatie of hulp, bestaan er talloze mogelijkheden. Zoals in hoofdstuk 1 reeds werd benoemd, zijn er enkele commerciële organisaties die in het bijzonder culturele organisaties bij verduurzaming begeleiden, zoals Bureau 8080, Green Stages en Green Events. Online vind je verschillende websites met tools, stappenplannen en checklists – de Vlaamse website www.cultuurzaam.be verzamelde er bijvoorbeeld 43, waaronder het uitgebreide handboek *Green toolbox* (Liepina et al. 2012). Je kunt je organisatie laten keuren volgens keurmerken als Green Key en BREEAM-NL – of alleen al naar de handboeken hiervan kijken om inspiratie op te doen voor manieren om te verduurzamen.³⁹ Regelmatig vinden er ook relevante lezingen, debatten en congressen plaats.

Verschillende deelsectoren van de culturele sector hebben bovendien de beschikking over gespecialiseerde informatie. Filmproducenten kunnen bijvoorbeeld terecht bij het platform Green Film Making en het handboek *How to green your filmproduction* (Holtman 2014).⁴⁰ Uitgevers trekken de gids *Duurzaam uitgeven* uit de boekenkast (Lemmens 2018). Eigenaren van monumentale panden zoeken uit De Groene Menukaart een passend menu van verduurzamingsmaatregelen bij elkaar.⁴¹ En voor wie benodigde informatie niet binnen het Nederlands taalgebied kan vinden zijn er verschillende bruikbare sites daarbuiten beschikbaar.

Deze opsomming is verre van volledig, maar toont aan dat er al veel kennis beschikbaar is. Toch geeft iets meer dan de helft van de respondenten aan behoefte te hebben aan kennis en/of praktische tips over verduurzaming. Dit wijst erop dat de bestaande informatie en de informatiebehoefte niet geheel op elkaar aansluiten: culturele organisaties weten de benodigde informatie ofwel niet te vinden, ofwel deze beantwoordt niet de vragen die zij hebben. Op basis van de enquêteresultaten is niet te zeggen welk van deze verklaringen de juiste is. Het zou dan ook wenselijk zijn om in de toekomst te (laten) onderzoeken waaruit de informatiebehoefte van culturele organisaties precies bestaat, en hoe bestaande kennis hierop het beste kan aansluiten.

³⁹ Green Key heeft voor verschillende soorten locaties afzonderlijke handleidingen, zie hiervoor <https://www.greenkey.nl/normen>. Zie voor de handleiding van BREEAM-NL In-Use Dutch Green Building Council 2016a.

⁴⁰ Zie <https://greenfilmmaking.nl/>.

⁴¹ Zie <https://www.degroenemenukaart.nl/algemeen/over-ons/>.

Naast een gebrek aan kennis is een gebrek aan geld het knelpunt dat het vaakst (verdere) verduurzaming in de weg staat. Hoewel lang niet alle maatregelen om te verduurzamen direct geld kosten, gaat aan verschillende maatregelen – zoals het verbeteren van isolatie, het aanleggen van zonnepanelen of de aanschaf van energiezuinige apparatuur – een investering vooraf. Veel culturele organisaties beschikken echter over beperkte budgetten, en kunnen een dergelijke investering dus waarschijnlijk niet zomaar maken.

Dit probleem zou op verschillende manieren ondervangen kunnen worden. Subsidiemogelijkheden liggen voor de hand. Zo pleit de Raad voor Cultuur in haar advies voor het cultuurbestel in de periode 2021-2024 voor een subsidieregeling vanuit de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (Ministerie van Economische Zaken en Klimaat) om instellingen te ondersteunen die hun gebouw willen verduurzamen. (Raad voor Cultuur 2019, 57).

Een andere optie zou een revolverend fonds zijn. Investerings om te verduurzamen leiden immers vaak tot financiële besparingen, bijvoorbeeld doordat er minder energie hoeft te worden ingekocht of doordat er minder afval hoeft te worden verwerkt. Op den duur verdient een investering zichzelf dus terug. Dit past goed bij het idee van een revolverend fonds, dat eenmalig met geld gevuld wordt, waarna organisaties hier geld uit kunnen lenen. De afbetalingen – die organisaties kunnen financieren met de besparingen die ze maken – vloeien vervolgens weer terug in het fonds. Voor een dergelijk fonds zou gekeken kunnen worden naar het Nationaal Groenfonds, dat volgens hetzelfde principe verduurzamingsprojecten mogelijk maakt.⁴²

3.3 Onderzoekers

Goed beleid vraagt om goede kennis. Als overheden in de toekomst duurzaamheid tot onderdeel van het cultuurbeleid zouden willen maken, dan is het immers belangrijk om te weten hoe ver organisaties al in verduurzaming zijn, en welke knelpunten ze daarbij ervaren.

Dit onderzoek is een eerste stap geweest om die kennis beschikbaar te maken, met verschillende inzichten als gevolg. Tegelijkertijd zijn gedurende het onderzoek ook enkele beperkingen daarvan gebleken. Die hebben op de eerste plaats betrekking op de respons. Hoewel deze met 258 zeer diverse organisaties (waarvan 175 volledig ingevuld) een breed beeld van de culturele sector biedt, is duidelijk dat lang niet alle soorten organisaties even goed vertegenwoordigd zijn. Bovendien bestaat het risico dat vooral organisaties hebben geantwoord die duurzaamheid reeds belangrijk vinden.

Als dit onderzoek in de toekomst herhaald wordt, zouden we dan ook adviseren om de oproep die nu gedaan is via brancheverenigingen, aan te vullen met een directe

⁴² Zie ook www.nationaalgroenfonds.nl.

benadering van culturele organisaties op basis van adresdata. Specifiek zouden daarbij soorten organisaties aangeschreven kunnen worden die niet bij brancheverenigingen zijn aangesloten, of die na de uitvraag van de branchevereniging ondervertegenwoordigd blijken in de respons. Op deze manier kan gestreefd worden naar een steekproef waarin organisaties uit verschillende sectoren, van verschillende omvang en met verschillende vormen van huisvesting evenwichtig vertegenwoordigd zijn. Idealiter zou aan organisaties daarnaast gevraagd worden of zij periodiek een vragenlijst willen invullen, zodat een vast panel van organisaties gedurende langere tijd gemonitord kan worden.

Daarnaast zijn er voor de enquête zelf nog verschillende verbeterpunten. Zo was deze mogelijk wat aan de lange kant, hetgeen bijgedragen kan hebben aan het uitvalpercentage van 32 procent. Inhoudelijk misten sommige respondenten daarnaast vragen of antwoordmogelijkheden. Terecht merkte één van de respondenten op dat – bijvoorbeeld bij voorbeelden van verduurzamingsactiviteiten – de focus lag op wat presenterende instellingen aan verduurzaming kunnen doen, en veel minder op manieren waarop producerende instellingen hun productieproces kunnen verduurzamen. Ook vonden sommige respondenten dat het in de vragenlijst vooral ging over huisvesting, energie en afval, terwijl ook aspecten als maatschappelijk verantwoord ondernemen meegenomen zouden moeten worden. Tot slot kon het voor festivals onduidelijk zijn of vragen betrekking hadden op het kantoor of het festivalterrein, en ook kon een organisatie nergens aangeven als zij in meerdere panden gevestigd was.

Een belangrijk gemis van de vragenlijst is dat er geen cijfers zijn uitgevraagd die daadwerkelijk de ecologische voetafdruk van organisaties in beeld brengen, zoals energiegebruik, afvaluitstoot en CO₂-uitstoot. Hiervoor is bewust gekozen omdat de vrees bestond dat de meeste invullers van de enquête deze gegevens niet paraat zouden hebben, en daardoor de respons lager zou uitvallen. Niettemin zijn dergelijke gegevens belangrijk om een volledig beeld te schetsen.

Er bestaan verschillende mogelijkheden om dergelijke gegevens in de toekomst te verzamelen. Als een volgende versie van deze enquête vooraf wordt gegaan door een aankondiging waarin respondenten wordt gevraagd hun verbruiksgegevens alvast paraat te houden, zou de vraag alsnog in de enquête kunnen worden opgenomen. Daarnaast zouden brancheverenigingen deze cijfers bij hun leden kunnen uitvragen. Middels systemen als het Podium Analyse Systeem (PAS), het Theater Analyse Systeem (TAS) en Museana verzamelen bijvoorbeeld de VNPF, de VSCD en de Museumvereniging jaarlijks al veel cijfers over hun leden. Duurzaamheid zou een vast onderdeel van deze uitvraag kunnen worden.

Een derde mogelijkheid zou zijn om de gegevens te gebruiken die er op dit moment wel al zijn. Organisaties als Bureau 8080 en GreenStages hebben bijvoorbeeld al cijfers over de organisaties die zij adviseren. Ook benchmarktools als de Milieubarometer en keurmerken als Green Key zouden een belangrijke bron van

dergelijke cijfers kunnen zijn. Daarnaast zijn grotere organisaties vanuit de Wet Milieubeheer en Informatieplicht verplicht om sinds dit jaar cijfers te leveren aan de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (Green Stages 2019). Het CBS, tot slot, geeft desgevraagd aan vanuit de Nationale Rekeningen soms wel cijfers op het niveau van de cultuursector beschikbaar te hebben, maar nog niet te weten of de kwaliteit daarvan hoog genoeg is om ze te publiceren.⁴³

Dit overzicht laat zien dat er bij verschillende partijen cijfers beschikbaar zijn over klimaataspecten bij culturele organisaties. Mogelijk dekken die niet de hele culturele sector, maar het zou zeker de moeite waard zijn om te onderzoeken of deze gegevens bij elkaar gebracht kunnen worden als onderdeel van een structurele monitoring van duurzaamheid in de culturele sector.

3.4 Ter besluit

De afgelopen maanden hebben de Boekmanstichting en Bureau 8080 hard gewerkt aan dit onderzoek naar duurzaamheid in de culturele sector. We hopen dan ook dat deze publicatie voor verschillende partijen in de culturele sector van waarde is. Dat het voor culturele organisaties inspirerende voorbeelden en ideeën biedt, en beleidsmakers bij bijvoorbeeld overheden en subsidieverstrekkingen laat nadenken over de manieren waarop zij organisaties bij verduurzaming kunnen ondersteunen.

Bovenal hopen we echter dat deze publicatie niet het eindpunt van dit onderzoek vormt, maar het begin ervan. Als de cultuursector in de toekomst verder wil of moet verduurzamen, is het volgens ons cruciaal dat dit proces gevoed wordt door relevante en actuele kennis. Bovendien hebben we tijdens het onderzoek gemerkt dat alleen het onderzoek zelf al helpt verduurzaming bij culturele organisaties in beeld te brengen, en hen ook motiveert om er iets mee te doen.

In de toekomst verkennen we het thema duurzaamheid in de cultuursector dan ook graag verder, het liefst met zoveel mogelijk verschillende partners. We nodigen iedereen die daartoe geïnteresseerd is dan ook van harte uit om met ons en met elkaar in gesprek te gaan, en samen na te denken over hoe toekomstig onderzoek op dit gebied vormgegeven kan worden.

⁴³ Persoonlijke correspondentie op 4 februari 2019.

Hermitage Amsterdam. Fotografie: Janiek Dam

Samen sterk, samen groen

Interview Plantage-instellingen Amsterdam

Lommerrijke parken. Knusse grachtjes. Bomen aan de waterkade. En negentien culturele instellingen die samen de ‘Oase van Amsterdam’ vormen. We zijn in de Plantagebuurt, waar onder meer museum de Hermitage, Koninklijk Theater Carré en de Nationale Opera en Ballet samenwerken om de duurzaamste buurt van Amsterdam te worden.

Cathelijne Broers, directeur van de Hermitage Amsterdam en De Nieuwe Kerk, vertelt hoe deze ambitie voortkwam uit zowel omgevings sensitiviteit als een financiële noodzaak. Al enkele jaren geleden realiseerden de culturele instellingen in de Plantagebuurt zich dat hun activiteiten niet bepaald duurzaam waren. Kunstcollecties die het hele jaar door op dezelfde temperatuur gehouden moeten worden, kunstwerken die per vliegtuig arriveren, de spotlights boven het podium: het draagt allemaal bij aan een stevige ecologische voetafdruk. Uit dit besef ontstond de wens om te verduurzamen, en dit werd gesterkt door de economische situatie van de instellingen. ‘Torenhoge’ energierekeningen in combinatie met beperkte budgetten zorgden voor een sterke motivatie om via verduurzaming op energiekosten te besparen.

De samenwerking die er al op het gebied van marketing bestond, werd daarom voortgezet in samenwerking rondom duurzaamheid. Er werd een externe projectleider ingehuurd voor de praktische begeleiding, en geregeld treffen de instellingen elkaar nu om voortgang en nieuwe ideeën met elkaar te bespreken. Belangrijke samenwerkingspartners daarbij zijn Bureau 8080 en de Universiteit en Hogeschool van Amsterdam, waar studenten zo nu en dan helpen met het doen van onderzoek en het in kaart brengen van mogelijkheden. Ook met de gemeente wordt nauw contact onderhouden, bijvoorbeeld om inspanningen van het Plantage-netwerk aan te laten sluiten op (mogelijk toekomstige) regelgeving.

De kracht van schaalvergroting

De samenwerking tussen de Plantage-instellingen kent voor de organisaties veel voordelen. Op de eerste plaats doordat ze kennis en ervaringen met elkaar delen, waardoor de organisaties veel informatie krijgen over wat wel en niet goed werkt. Broers noemt als voorbeeld dat een van de organisaties als experiment de temperatuur in het gebouw met 1 graad had verlaagd. Daarmee werd veel energie bespaard, zonder dat dit nadelige gevolgen had voor de collectie. Door deze bevinding met elkaar te delen, kan een experiment van één instelling mogelijk als voorbeeld dienen voor alle instellingen.

Ook schaalvergroting is een belangrijk winstpunt. Sinds 2011 kopen de Plantage-instellingen (en andere culturele instellingen die zich willen aansluiten) onder de noemer 'Energie voor cultuur' collectief groene stroom in. Doordat de instellingen dit samen doen, kunnen veel betere prijsafspraken met de energieleverancier worden gemaakt. 'Volume maakt prijsreductie', stelt Broers dan ook.

Een vergelijkbaar voorbeeld is het Zero Waste-traject dat de organisaties samen zijn ingegaan, waarbij de eerste stap was gericht op het ophalen van het afval. Voorheen had elke organisatie afspraken met een eigen afvalophaaldienst, met als gevolg dat er wekelijks talloze verschillende vuilniswagens door de straten en over de kades van de Plantagebuurt reden. Nu haalt één dienst het afval van alle instellingen op, en gebeurt dit bovendien deels per boot. Niet alleen besparen de organisaties zo op de kosten voor afval en is het aantal afvalbewegingen per week teruggebracht van veertig naar tien, ook stimuleert de bijzondere vraag om afval via het water op te halen innovatie bij de afvalophaaldienst.

Zichtbare én onzichtbare samenwerking

De samenwerking tussen de Plantage-instellingen is erg zichtbaar. *Best practices* worden namelijk niet alleen met elkaar gedeeld, maar ook met de gemeente en met commerciële organisaties. Onlangs werd er bijvoorbeeld nog een presentatie gegeven voor bedrijven op de Zuidas.

Eén bijzondere vorm van samenwerking tussen twee van de culturele organisaties in de Plantagebuurt blijft echter juist ónzichtbaar. Zo'n 27 meter onder de grond overbruggen twee leidingen de ruim 400 meter afstand tussen de Hermitage en de Hortus Botanicus. Door de één stroomt warm water van de Hermitage naar de Hortus: een restproduct van de koelinstallaties van de Hermitage, dat de Hortus gebruikt om zijn kassen te verwarmen. Het koude water dat daar weer bij ontstaat, gaat door de andere leiding terug naar de koelinstallaties van de Hermitage.

Broers vertelt enthousiast over de samenwerking, die evenwel uit noodzaak ontstond. Diep onder de grond slaat de Hermitage namelijk warmte en kou op. Doordat het museum echter veel meer koeling dan verwarming nodig heeft, is er in die installaties een overschot aan warmte. Dat is problematisch, te meer omdat er tegenover een dergelijke structurele onbalans een boete van de provincie staat. Als oplossing werd daarom gezocht naar een nabijgelegen gebouw dat de warmte van de Hermitage goed zou kunnen gebruiken. Infraroodkaarten boden daarbij uitkomst. Waar je vrijwel alle gebouwen 's nachts geleidelijk zag afkoelen, was er één

gebouw dat 24 uur lang een warme, rode vlek op de kaart bleef: de kas van de Hortus. Gelukkig moesten zij toevallig in diezelfde periode hun ketels vervangen, waardoor project 'Tussen Kunst en Kas' met financiële ondersteuning vanuit de rijksoverheid uiteindelijk van (en vervolgens in) de grond kon komen.

Zo werd van de oorspronkelijke nood een deugd gemaakt. Een deugd die het milieu en beide organisaties geen windeieren legt: jaarlijks besparen de organisaties samen ruim 77.000 m³ gas, 200.000 kWh elektriciteit, 259.000 kg CO₂ en bijna 13 duizend bomen.

Een eigen windmolen?

De Plantage-instellingen zullen ook de komende jaren niet stil zitten. Zoals vele meters onder de Hermitage het koude water vanuit de Hortus opborrelt, zo komen bij Broers verschillende ideeën en ambities naar boven. Collectieve inkoop van zonnepanelen zou bijvoorbeeld mooi zijn, maar tegelijkertijd wel moeilijk te realiseren. Misschien zouden de Plantage-instellingen op een dag zelfs wel collectief een windmolen in de nabijheid van de stad kunnen kopen, zodat de organisaties écht zelf in hun stroomvoorziening zouden kunnen voorzien. Wellicht zouden er ook extra stappen gezet kunnen worden als de organisaties in de toekomst een gezamenlijk milieubeleid zouden opstellen, of als er binnen elke organisatie een *green team* wordt opgezet – nu is verduurzaming vaak iets wat een facilitair manager 'erbij' moet doen.

Met dergelijke ideeën en de goede samenwerking die er al bestaat, hebben de Plantage-instellingen alles in huis om inderdaad de duurzaamste buurt van Amsterdam te worden. Daarmee kunnen ze ook een belangrijke voorbeeldfunctie vervullen. Samen laten ze immers zien dat door de krachten te bundelen en slimme oplossingen te bedenken grote stappen in duurzaamheid gezet kunnen worden – en dat daar uiteindelijk ook organisaties zelf van profiteren.

Literatuur

- Balian, Z., M. Bosch en J. Nekkers (2018) Innovatie in het boekenvak: innovatiescan en -kansen. Amsterdam: Futureconsult.
- Bibliotheekblad (2012) 'Genomineerden meest duurzame bibliotheek bekend'. Op: www.bibliotheekblad.nl, 4 september.
- BNA (2019) 'Aandacht voor circulair ontwerpen neemt toe'. Op: www.bna.nl, 6 juni.
- BNO (2018) 'Winnaars Dutch Design Awards 2018'. Op: www.bno.nl, 28 juni.
- Bodegom, F. van (2017) 'Wat is een klimaatroman?' In: *De Nederlandse Boekengids*, jrg 2, nr. 4, 53-55.
- Boer, G. de, A. Lely en M. Vieveen (2019) 'Missen we de boot? #ClimateHeritageNL en de strijd om duurzaam erfgoed'. Op: www.mmnieuws.nl, 26 februari.
- Broek, A. van den en Y. Gieles (2018). Het culturele leven: 10 culturele domeinen bezien vanuit 14 kernthema's. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- CBS (2018) Cultuur in beeld 2018 (maatwerktabellen). Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS Statline (2018a) Musea; collectie, bezoeken, tarieven, tentoonstellingen, werkgelegenheid. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS Statline (2018b) Afvalbalans, afvalsoort naar sector; nationale rekeningen. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS Statline (2019a) Watergebruik bedrijven en particuliere huishoudens; nationale rekeningen. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS Statline (2019b) Levering aardgas, elektriciteit via openbaar net; bedrijven, SBI2008, regio. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS Statline (2019d) Emissies van broeikasgassen berekend volgens IPCC-voorschriften. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.

- CBS Statline (2019d) [Energiekentallen utiliteitsbouw dienstensector; oppervlakteklasse](#). Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Dutch Green Building Council (2016a) [BREEAM-NL In-Use: keurmerk voor bestaande duurzame vastgoedobjecten](#). Rotterdam: Dutch Green Building Council.
- Dutch Green Building Council (2016b) ‘[Grote musea gaan voor duurzaam met BREEAM-NL](#)’. Op: [www.dbgc.nl](#), 4 maart.
- Entertainment Business (2019) ‘[MOJO zet in op structurele recycling](#)’. Op: [www.entertainmentbusiness.nl](#), 21 maart.
- Green Film Making (2018a) ‘[Duurzaamheid in Nederlandse bioscoop](#)’. Op: [www.greenfilmmaking.nl](#), 5 juni.
- Green Film Making (2018b) ‘[Duurzaamheid in de bioscoop: de sequel](#)’. Op: [www.greenfilmmaking.nl](#), 11 juli.
- Green Stages (2019) ‘[Aanvullende verplichtingen rondom energiebesparing in 2019](#)’. Op: [www.vnpf.nl](#), 15 januari.
- Haarlems Weekblad (2017) ‘[Kick-off voor Haarlem Plastic Vrij](#)’. Op: [www.haarlemsweekblad.nl](#), 9 september.
- Harmsen, J. (2019) ‘[GroenLinks viert feest na forse winst bij “klimaatverkiezingen”](#)’. Op: [www.trouw.nl](#), 21 maart.
- Het Parool (2019) ‘[DGTL wint opnieuw prijs voor duurzaamste festival](#)’. Op: [www.parool.nl](#), 18 januari.
- Holtman, D. (2014) [How to green your filmproduction? \(so far\)](#). Amsterdam: Strawberry Earth.
- Jansen, P. (2016) [Duurzame creativiteit: inspiratie voor de verbinding van kunstonderwijs en duurzame ontwikkeling](#). Utrecht: HKU Expertisecentrum Educatie.
- Julie's Bicycle (2018) [Sustaining great art and culture: environmental report 2017/2018](#). Manchester: Arts Council England.

- Kappert, J. (2019) '[Nederland leest Jan Wolkers](http://www.nederlandleest.nl)'. Op: www.nederlandleest.nl, 17 maart.
- KB (2018) [Bibliotheekstatistiek 2017: onderzoeksresultaten 'Gegevenslevering Wsob 2017'](#). Den Haag: Koninklijke Bibliotheek.
- KVB Boekwerk (2019) '[Verkoopcijfers 2018](http://www.kvbboekwerk.nl)'. Op: www.kvbboekwerk.nl, 17 januari.
- Lemmens, L. (2018) [Duurzaam uitgeven](#). Hoofddorp: Papierenkarton.nl.
- Liepina, A. et al. (2012) [Green toolbox](#). Praag: International Young Naturefriends.
- Metabolic (2018) [Handboek voor een afvalvrij festival: op weg naar een circulaire economie](#). Amsterdam: Metabolic.
- Meyberg, M. en F. Sanders (2016) '[Festivals zijn koplopers in duurzaamheid](http://www.volkskrant.nl)'. Op: www.volkskrant.nl, 25 oktober.
- NOS (2019a) '[Dijkhoff neemt afstand van "Klimaatdrammer" Jetten](http://www.nos.nl)'. Op: www.nos.nl, 12 januari.
- NOS (2019b) '[Klimaatpijbelars: "Volgende week willen we jullie weer zien"](http://www.nos.nl)'. Op: www.nos.nl, 7 februari.
- NOS (2019c) '[Klimaatmars trekt ondanks regen zo'n 40.000 mensen](http://www.nos.nl)'. Op: www.nos.nl, 10 maart.
- NOS (2019d) '[Klimaatpijbelars wereldwijd de straat op](http://www.nos.nl)'. Op: www.nos.nl, 15 maart.
- NOS (2019e) '[Klimaatdoelen lijken in plannen CO2-heffing GroenLinks en PvdA wel haalbaar](http://www.nos.nl)'. Op: www.nos.nl, 24 april.
- NVBF (2018) [Jaarverslag Nederlandse Vereniging van Bioscopen en Filmtheaters](#). Amsterdam: Nederlandse Vereniging van Bioscopen en Filmtheaters.
- ProBiblio (2018) [Flitspeiling over duurzaamheid](#). Hoofddorp: ProBiblio.
- Raad voor Cultuur (2018a) [Over grenzen: sectoradvies theater](#). Den Haag: Raad voor Cultuur.

- Raad voor Cultuur (2018b) [In wankel evenwicht: sectoradvies musea](#). Den Haag: Raad voor Cultuur.
- Raad voor Cultuur (2018c) [Ontwerp voor de toekomst: pleidooi voor creatieve reflectie op maatschappelijke vraagstukken](#). Den Haag: Raad voor Cultuur.
- Raad voor Cultuur (2019) [Cultuur dichtbij, dicht bij cultuur](#). Den Haag: Raad voor Cultuur.
- Raessens, J. en R. Veltkamp (red.) (2017) [Game Research Magazine](#). Utrecht: Universiteit Utrecht.
- RCE (2019a) '[40 miljoen euro voor erfgoed in leefomgeving van de toekomst](#)'. Op: www.cultureelerfgoed.nl, 20 februari.
- RCE (2019b) '[Gebouwde rijksmonumenten - actuele stand](#)'. Op: www.erfgoedmonitor.nl, 22 mei.
- Respons (2018) '[Opnieuw groei festivals, bezoek meer verspreid over Nederland](#)'. Op: www.respons.nl, 14 november.
- Rijksoverheid (2019) '[4 miljoen euro voor culturele vernieuwing in de regio](#)'. Op: www.rijksoverheid.nl, 26 april.
- Rouckhout, L. (2019) '[Een Nederlandstalige klimaatroman? Daarvoor is het wellicht wachten op de klimaatgeneratie](#)'. Op: www.onserfdeel.be, 21 maart.
- Rutten, P. en O. Koops (2017) [Monitor creatieve industrie 2016](#). Hilversum: iMMovator.
- Samenwerkende Theater Specialisten (2012) '[De verbeelding de baas](#)'. In: [AV&Entertainment Magazine](#), jrg. 8, nr. 5, 56-68.
- Stichting Stimular (2016) [Kansen voor minder restafval in de cultuur, sport en recreatie](#). Rotterdam: Stichting Stimular.
- Straver, F. (2018) '[Ook de architect moet groen gaan denken](#)'. Op: www.trouw.nl, 6 juni.
- Tielbeke, J. (2017) '[Crisis van de verbeelding](#)'. In: [De Groene Amsterdammer](#), jrg. 141, nr. 34.

- Uffelen, C. van (2017) '[Zeven tips voor duurzaam ontwerpen](http://www.delta.tudelft.nl)'. Op: www.delta.tudelft.nl, 10 november.
- VNPF (2018) [Poppodia en –festivals in cijfers](#). Amsterdam: Vereniging Nederlandse Poppodia en Festivals.
- Voor de wereld van morgen (2018a) '[Deze groene festivals maken de wereld een stukje mooier](http://www.voordewereldvanmorgen.nl)'. Op: www.voordewereldvanmorgen.nl.
- Voor de wereld van morgen (2018b) '[Duurzame mode uit Nederland](http://www.voordewereldvanmorgen.nl)'. Op: www.voordewereldvanmorgen.nl.
- VSCD (2018) [Podia 2017: cijfers en kengetallen](#). Amsterdam: Vereniging van Schouwburg- en Concertgebouwdirecties.
- Wagemakers, R. (et al.) (2017) [VANG Buitenshuis: van afval naar grondstoffen in de cultuursector](#). Amsterdam: Duurzaamheid in Podia en Musea.
- Zwan, M. van der (2019) '[7 klimaatromans van eigen bodem](http://www.oogopdet toekomst.com)'. Op: www.oogopdet toekomst.com, 4 april.

Bijlage 1

Volledige enquête en resultaten

Deze bijlage bevat de volledige resultaten van de enquête, in de oorspronkelijke volgorde van de vragen. Antwoorden op open vragen worden alleen geparafraseerd weergegeven. Hiervoor is gekozen omdat een deel van de respondenten heeft aangegeven dat hun antwoorden niet geciteerd mogen worden, en omdat in sommige antwoorden namen van personen en organisaties zijn genoemd.

Organisatie

Vraag 1

Bij wat voor soort culturele organisatie bent u werkzaam? (N=258)

Oorspronkelijke antwoorden

Antwoordcategorie	Aantal	Aandeel
Poppodium	7	2,7 %
Muziekfestival	13	5,0 %
Concertgebouw	2	0,8 %
Theater/schouwburg	57	22,1 %
Bioscoop	0	0,0 %
Filmhuis	3	1,2 %
Filmfestival	4	1,6 %
Museum	15	5,8 %
Galerie	4	1,6 %
Kunstfestival	10	3,9 %
Bibliotheek	10	3,9 %
Centrum voor de kunsten	19	7,4 %
Muziekschool	3	1,2 %
Culturele broedplaats	14	5,4 %
Cultureel verzamelgebouw	11	4,3 %
Anders, namelijk...	86	33,3 %
Totaal	258	100,0 %

Antwoorden na classificatie en herindeling

Antwoordcategorie	Aantal	Aandeel
Poppodium	7	2,7 %
Theater/schouwburg/concertgebouw	63	24,4 %

(Tabel gaat verder op volgende pagina)

(Vervolg van vorige pagina)

Bioscoop/filmhuis	3	1,2 %
Museum	15	5,8 %
Galerie/presentatie-instelling/tentoonstellingsruimte	8	3,1 %
Bibliotheek	10	3,9 %
Cultureel verzamelgebouw	18	7,0 %
Muziekfestivals	13	5,0 %
Theaterfestivals	9	3,5 %
Filmfestivals	4	1,6 %
Kunstfestivals	10	3,9 %
Muziekgezelschap/orkest	5	1,9 %
Filmproductie	6	2,3 %
Uitgeverij	4	1,6 %
Culturele broedplaats	14	5,4 %
Producerende instelling (divers)	12	4,7 %
Centrum voor de kunsten/volksuniversiteit/muziekschool	25	9,7 %
Overig onderwijs	4	1,6 %
Ondersteunende instelling	17	6,6 %
Overig	11	4,3 %
Totaal	258	100,0 %

Vraag 2

Wat is uw functie binnen deze organisatie? (N=235)

De antwoorden op deze open vraag zijn teruggebracht tot tien categorieën. Wanneer in een antwoord meer dan één functie werd genoemd, is uitgegaan van eerstgenoemde functie.

Antwoordcategorie	Aantal	Aandeel
Directie	100	42,6 %
Ondersteunend personeel	35	14,9 %
Management	33	14,0 %
Productie en programmering	23	9,8 %
Bestuur	10	4,3 %
Communicatie en marketing	10	4,3 %
Eigenaar/oprichter	8	3,4 %
Artistiek leider	4	1,7 %
Docent	4	1,7 %
Overig	8	3,4 %
Totaal	235	100,0 %

Vraag 3a

Is uw organisatie lid van een branchevereniging? (N=227)

Antwoordcategorie	Aantal	Aandeel
Ja	145	63,9 %
Nee	64	28,2 %
Dat weet ik niet	18	7,9 %
Totaal	227	100,0 %

Vraag 3b

Indien u hierboven 'ja' hebt geantwoord: van welke branchevereniging is uw organisatie lid? (N=91)

De antwoorden op deze open vraag zijn teruggebracht tot twaalf categorieën. De categorie 'Overig' bevat brancheverenigingen die slechts één keer genoemd zijn. Omdat in één antwoord meerdere brancheverenigingen genoemd konden worden, telt het aantal antwoorden op tot meer dan het aantal respondenten.

Antwoordcategorie	Aantal	Aandeel (t.o.v. 91 respondenten)	Aandeel (t.o.v. 110 antwoorden)
VSCD	31	34,1 %	28,2 %
Verenigde Podiumkunstenfestivals	18	19,8 %	16,4 %
Cultuurconnectie	16	17,6 %	14,5 %
VNPF	7	7,7 %	6,4 %
VOB	5	5,5 %	4,5 %
Museumvereniging	5	5,5 %	4,5 %
Lokaal samenwerkingsverband	4	4,4 %	3,6 %
Kunsten '92	4	4,4 %	3,6 %
Internationaal samenwerkingsverband	3	3,3 %	2,7 %
Platform BK	2	2,2 %	1,8 %
NAPK	2	2,2 %	1,8 %
Overig	13	14,3 %	11,8 %
Totaal	110	120,9 %	100,0 %

Vraag 4

Hoeveel bezoekers verwelkomt uw organisatie jaarlijks? (N=223)

Antwoordcategorie	Aantal	Aandeel
Geen	16	7,2 %
Minder dan 1.000	22	9,9 %
1.000 tot 5.000	17	7,6 %
5.001 tot 10.000	18	8,1 %

(Tabel gaat verder op volgende pagina)

(Vervolg van vorige pagina)

10.001 tot 25.000	29	13,0 %
25.001 tot 50.000	23	10,3 %
50.001 tot 75.000	16	7,2 %
75.001 tot 100.000	12	5,4 %
100.001 tot 150.000	21	9,4 %
150.001 tot 200.000	9	4,0 %
Meer dan 200.000	32	14,3 %
Dat weet ik niet	8	3,6 %
Totaal	223	100,0 %

Huisvesting

Vraag 5

Heeft uw organisatie een eigen gebouw, of huurt u dit? (N=222)

Antwoordcategorie	Aantal	Aandeel
Eigen gebouw	39	17,6 %
Gehuurd gebouw	157	70,7 %
Geen gebouw	23	10,4 %
Dat weet ik niet	3	1,4 %
Totaal	222	100,0 %

Vraag 6

Is uw organisatie de enige gebruiker van het gebouw, of deelt u het gebouw met andere bedrijven, organisaties of instellingen? (N=199)

Deze vraag werd overgeslagen als op vraag 5 'Geen gebouw' werd geantwoord.

Antwoordcategorie	Aantal	Aandeel
Mijn organisatie is de enige gebruiker	93	46,7 %
Het is een gedeeld gebouw	104	52,3 %
Dat weet ik niet	2	1,0 %
Totaal	199	100,0 %

Vraag 7

Wat is (bij benadering) het bouwjaar van het gebouw waarin uw organisatie huist? (N=197)

Deze vraag werd overgeslagen als op vraag 5 'Geen gebouw' werd geantwoord.

Antwoordcategorie	Aantal	Aandeel
Vóór 1900	38	19,3 %
1900-1950	42	21,3 %
1951-1960	10	5,1 %
1961-1970	12	6,1 %
1971-1980	15	7,6 %
1981-1990	15	7,6 %
1991-2000	14	7,1 %
2001-2010	17	8,6 %
Na 2010	23	11,7 %
Dat weet ik niet	11	5,6 %
Totaal	197	100,0 %

Vraag 8

Heeft het gebouw waarin uw organisatie huist een energielabel? (N=194)

Deze vraag werd overgeslagen als op vraag 5 'Geen gebouw' werd geantwoord.

Antwoordcategorie	Aantal	Aandeel
Ja	41	21,1 %
Nee	59	30,4 %
Dat weet ik niet	94	48,5 %
Totaal	194	100,0 %

Vraag 9

Welk energielabel heeft uw gebouw? (N=40)

Deze vraag werd alleen gesteld als op vraag 8 'Ja' werd geantwoord.

Antwoordcategorie	Aantal	Aandeel
A	9	22,5 %
B	5	12,5 %
C	3	7,5 %
D	5	12,5 %
E	2	5,0 %
F	2	5,0 %
G	3	7,5 %
Dat weet ik niet	11	27,5 %
Totaal	40	100,0 %

Motivatatie

Vraag 10

Op een schaal van 1 ('heel onbelangrijk') tot 10 ('heel belangrijk'), hoe belangrijk vindt u dat het uw organisatie in de komende jaren verduurzaamt? (N=210)

Antwoordcategorie	Aantal	Aandeel
1	0	0,0 %
2	1	0,5 %
3	0	0,0 %
4	1	0,5 %
5	4	1,9 %
6	5	2,4 %
7	22	10,5 %
8	68	32,4 %
9	56	26,7 %
10	51	24,3 %
Geen mening	2	1,0 %
Gewogen gemiddelde	8,50	
Totaal	210	100,0 %

Vraag 11

Op een schaal van 1 ('heel onbelangrijk') tot 10 ('heel belangrijk'), hoe belangrijk vindt u het dat de cultuursector in zijn geheel in de komende jaren verduurzaamt? (N=208)

Antwoordcategorie	Aantal	Aandeel
1	0	0,0 %
2	0	0,0 %
3	1	0,5 %
4	1	0,5 %
5	3	1,4 %
6	5	2,4 %
7	19	9,1 %
8	68	32,7 %
9	53	25,5 %
10	57	27,4 %
Geen mening	1	0,5 %
Gewogen gemiddelde	8,58	
Totaal	210	100,0 %

Vraag 12

Hoe actief is uw organisatie voor uw gevoel op het gebied van duurzaamheid? (N=207)

Antwoordcategorie	Aantal	Aandeel
Niet actief	16	7,7 %
Een beetje actief	75	36,2 %
Redelijk actief	83	40,1 %
Heel actief	33	15,9 %
Totaal	207	100,0 %

Vraag 13

Wat zijn voor uw organisatie redenen om te verduurzamen? Op deze vraag zijn meerdere antwoorden mogelijk. (N=187)

Deze vraag werd overgeslagen als op vraag 12 'Niet actief' werd geantwoord. Omdat meerdere antwoorden mogelijk waren, telt het aantal antwoorden op tot meer dan het aantal respondenten.

Antwoordcategorie	Aantal	Aandeel (t.o.v. 187 respondenten)	Aandeel (t.o.v. 587 antwoorden)
Omdat we dit als organisatie belangrijk vinden	160	85,6 %	27,3 %
Om voorbereid te zijn op toekomstige ontwikkelingen of regelgeving	84	44,9 %	14,3 %
Om economische redenen	44	23,5 %	7,5 %
Omdat partners of subsidie-verstrekkers dit van ons verlangen	40	21,4 %	6,8 %
Omdat we dit verplicht zijn vanuit de Wet Milieubeheer en Informatieplicht	22	11,8 %	3,8 %
Omdat bezoekers dit van ons verlangen	38	20,3 %	6,5 %
Omdat we het belang van duurzaamheid aan onze bezoekers willen meegeven	112	59,9 %	19,1 %
Omdat het goed is voor ons imago	73	39,0 %	12,5 %
Anders, namelijk	13	7,0 %	2,2 %
Totaal	586	313,4 %	100,0%

Vraag 14

Kunt u aangeven hoe belangrijk deze redenen voor uw organisatie zijn? (N=182)

Respondenten hoefden alleen de redenen te beoordelen die ze bij vraag 13 hadden aangekruist. De aandelen per antwoord zijn berekend ten opzichte van het aantal respondenten dat dit antwoord gegeven heeft, zoals weergegeven in kolom 'N'. Het gewogen gemiddelde is uitgedrukt op een schaal van 1 ('Een beetje belangrijk') tot 3 ('Heel belangrijk').

Reden	N	Een beetje belangrijk Aantal (aandeel)	Redelijk belangrijk Aantal (aandeel)	Heel belangrijk Aantal (aandeel)	Gewogen gemiddelde
Omdat we dit als organisatie belangrijk vinden	157	1 (0,6 %)	63 (40,1 %)	93 (59,2 %)	2,59
Om voorbereid te zijn op toekomstige ontwikkelingen of regelgeving	82	4 (4,9 %)	46 (56,1 %)	32 (39,0 %)	2,34
Om economische redenen	44	1 (2,3 %)	18 (40,9 %)	25 (56,8 %)	2,55
Omdat partners of subsidieverstrekkers dit van ons verlangen	39	5 (12,8 %)	22 (56,4 %)	12 (30,8 %)	2,18
Omdat we dit verplicht zijn vanuit de Wet Milieubeheer en Informatieplicht	21	4 (19,0 %)	11 (52,4 %)	6 (28,6 %)	2,10
Omdat bezoekers dit van ons verlangen	37	3 (8,1 %)	16 (43,2 %)	18 (48,6 %)	2,41
Omdat we het belang van duurzaamheid aan onze bezoekers willen meegeven	108	4 (3,7 %)	52 (48,1 %)	52 (48,1 %)	2,44
Omdat het goed is voor ons imago	71	14 (19,7 %)	34 (47,9 %)	23 (32,4 %)	2,13
Anders, namelijk	11	1 (9,1 %)	3 (27,3 %)	7 (63,6 %)	2,55

Vraag 15

Zou uw organisatie in de toekomst actiever op het gebied van duurzaamheid willen worden? (N=197)

Antwoordcategorie	Aantal	Aandeel
Ja	159	80,7 %
Nee	15	7,6 %
Dat weet ik niet	23	11,7 %
Totaal	197	100,0 %

Knelpunten

Vraag 16

Zijn er in uw organisatie problemen of knelpunten die het actiever aan de slag gaan met duurzaamheid op dit moment bemoeilijken? Op deze vraag zijn meerdere antwoorden mogelijk. (N=154)

Deze vraag werd alleen gesteld als op vraag 15 'Ja' werd geantwoord. Omdat meerdere antwoorden mogelijk waren, telt het aantal antwoorden op tot meer dan het aantal respondenten.

Antwoordcategorie	Aantal	Aandeel (t.o.v. 154 respondenten)	Aandeel (t.o.v. 333 antwoorden)
De (gevoelde) noodzaak is niet groot genoeg	22	14,3 %	6,6 %
Andere onderwerpen hebben meer prioriteit	60	39,0 %	18,0 %
Er is te weinig kennis over duurzame oplossingen beschikbaar	42	27,3 %	12,6 %
Er is te weinig tijd voor duurzame oplossingen beschikbaar	45	29,2 %	13,5 %
Er is te weinig geld voor duurzame oplossingen beschikbaar	99	64,3 %	29,7 %
Verduurzaming is in onze huisvesting praktisch niet mogelijk	35	22,7 %	10,5 %
N.v.t.	7	4,5 %	2,1 %
Anders, namelijk...	23	14,9 %	6,9 %
Totaal	333	216,2 %	100,0%

Vraag 17

Waar zou uw organisatie behoefte aan hebben om deze knelpunten in de toekomst het hoofd te kunnen bieden? Op deze vraag zijn meerdere antwoorden mogelijk. (N=145)

Deze vraag werd alleen gesteld als op vraag 15 'Ja' werd geantwoord, tenzij bij vraag 16 'N.v.t.' werd ingevuld. Omdat meerdere antwoorden mogelijk waren, telt het aantal antwoorden op tot meer dan het aantal respondenten.

Antwoordcategorie	Aantal	Aandeel (t.o.v. 145 respondenten)	Aandeel (t.o.v. 365 antwoorden)
Samenwerking met andere organisaties	61	42,1 %	16,7 %
Samenwerking met de branchevereniging	34	23,4 %	9,3 %
Praktische tips en/of kennis over verduurzaming	74	51,0 %	20,3 %
Begeleiding in het verduurzamingsproces	62	42,8 %	17,0 %
Financiële ondersteuning	108	74,5 %	29,6 %
De verplichting om te verduurzamen	15	10,3 %	4,1 %
N.v.t.	3	2,1 %	0,8 %
Anders, namelijk	8	5,5 %	2,2 %
Totaal	365	251,7 %	100,0%

Vraag 18

Wat zijn voor uw organisatie redenen om de huidige inspanningen op het gebied van duurzaamheid in de toekomst niet te intensiveren? Op deze vraag zijn meerdere antwoorden mogelijk. (N=15)

Deze vraag werd alleen gesteld als op vraag 15 'Nee' werd geantwoord. Omdat meerdere antwoorden mogelijk waren, telt het aantal antwoorden op tot meer dan het aantal respondenten.

Antwoordcategorie	Aantal	Aandeel (t.o.v. 15 respondenten)	Aandeel (t.o.v. 333 antwoorden)
We doen al genoeg aan verduurzaming	13	86,7 %	68,4 %
De (gevoelde) noodzaak is niet groot genoeg	0	0,0 %	0,0 %
Andere onderwerpen hebben meer prioriteit	1	6,7 %	5,3 %
Er is te weinig kennis over duurzame oplossingen beschikbaar	0	0,0 %	0,0 %
Er is te weinig tijd voor duurzame oplossingen beschikbaar	0	0,0 %	0,0 %
Er is te weinig geld voor duurzame oplossingen beschikbaar	2	13,3 %	10,5 %
Verduurzaming is in onze huisvesting praktisch niet mogelijk	1	6,7 %	5,3 %
Anders, namelijk...	2	13,3 %	10,5 %
Totaal	19	126,7 %	100,0 %

Vraag 19

Wat zou uw organisatie kunnen doen besluiten om in de toekomst toch actiever te gaan verduurzamen? Op deze vraag zijn meerdere antwoorden mogelijk. (N=15)

Deze vraag werd alleen gesteld als op vraag 15 'Nee' werd geantwoord. Omdat meerdere antwoorden mogelijk waren, telt het aantal antwoorden op tot meer dan het aantal respondenten.

Antwoordcategorie	Aantal	Aandeel (t.o.v. 15 respondenten)	Aandeel (t.o.v. 19 antwoorden)
Samenwerking met andere organisaties	1	6,7 %	5,3 %
Samenwerking met de branchevereniging	1	6,7 %	5,3 %
Meer kennis over verduurzaming	2	13,3 %	10,5 %
Begeleiding in het verduurzamingsproces	0	0,0 %	0,0 %
Financiële ondersteuning	5	33,3 %	26,3 %
De verplichting om te verduurzamen	1	6,7 %	5,3 %
N.v.t.	4	26,7 %	21,1 %
Anders, namelijk	5	33,3 %	26,3 %
Totaal	19	126,7 %	100,0 %

Duurzaamheid in de praktijk

Vraag 20

Hieronder volgen verschillende manieren waarop een organisatie kan verduurzamen. Ook als u hiervóór hebt aangegeven dat uw organisatie niets bewust aan duurzaamheid doet, kan het zijn dat onbewust toch al een of meerdere van deze activiteiten door uw organisatie zijn of worden ontplooid. Kunt u daarom aangeven welke van deze activiteiten op uw organisatie van toepassing zijn? Op deze vraag zijn meerdere antwoorden mogelijk. Als uw organisatie daarnaast activiteiten ontplooit die niet in de lijst zijn opgenomen, dan kunt u deze toevoegen bij de optie 'anders, namelijk'. (N=184)

Antwoordcategorie	Aantal	Aandeel (t.o.v. 184 respondenten)	Aandeel (t.o.v. 1.118 antwoorden)
Scheiden en/of verminderen van afvalstromen	144	78,3 %	12,9 %
Gebruik van groene stroom	82	44,6 %	7,3 %
Zelf opwekken van stroom	34	18,5 %	3,0 %
Gebruik van energiezuinige apparatuur	76	41,3 %	6,8 %
Gebruik van energiezuinige verlichting	114	62,0 %	10,2 %
Verbeteren van isolatie	45	24,5 %	4,0 %
Verlagen van de binnentemperatuur	39	21,2 %	3,5 %
Verminderen van het watergebruik	46	25,0 %	4,1 %
Recycling van materialen	79	42,9 %	7,1 %
Bezoekers via social media, website of nieuwsbrief informeren over duurzaamheid	36	19,6 %	3,2 %
Bezoekers tijdens hun bezoek informeren over duurzaamheid	35	19,0 %	3,1 %
Medewerkers informeren over duurzaamheid	78	42,4 %	7,0 %
Het programmeren van activiteiten of voorstellingen over duurzaamheid	35	19,0 %	3,1 %
Serveren van (overwegend) vegetarische producten	46	25,0 %	4,1 %
Serveren van (overwegend) veganistische producten	16	8,7 %	1,4 %
Serveren van (overwegend) biologische producten	60	32,6 %	5,4 %
Bezoekers stimuleren met het openbaar vervoer te komen	47	25,5 %	4,2 %
Medewerkers stimuleren met het openbaar vervoer te komen	52	28,3 %	4,7 %
Er is specifiek beleid op het gebied van duurzaamheid	18	9,8 %	1,6 %
Mijn organisatie doet niets op het gebied van duurzaamheid	8	4,3 %	0,7 %
Anders, namelijk...	28	15,2 %	2,5 %
Totaal	1.118	607,6 %	100,0 %

Vraag 21

Welke soort(en) afval worden er binnen uw organisatie gescheiden ingezameld? Op deze vraag zijn meerdere antwoorden mogelijk. (N=144)

Deze vraag werd alleen gesteld als op vraag 20 'Scheiden en/of verminderen van afvalstromen' werd geantwoord. Omdat meerdere antwoorden mogelijk waren, telt het aantal antwoorden op tot meer dan het aantal respondenten.

Antwoordcategorie	Aantal	Aandeel (t.o.v. 144 respondenten)	Aandeel (t.o.v. 19 antwoorden)
Plastic	85	59,0 %	13,5 %
Glas	114	79,2 %	18,2 %
Papier en karton	141	97,9 %	22,5 %
GFT/swill	45	31,3 %	7,2 %
Textiel	14	9,7 %	2,2 %
Klein chemisch afval	84	58,3 %	13,4 %
Frituur- of bakvet	56	38,9 %	8,9 %
Restafval	81	56,3 %	12,9 %
N.v.t.	1	0,7 %	0,2 %
Anders, namelijk	7	4,9 %	1,1 %
Totaal	628	436,1 %	100,0%

Vraag 22

Probeert uw organisatie ook het ontstaan van afval te verminderen? Zo ja, welke afvalstromen probeert uw organisatie te reduceren? Op deze vraag zijn meerdere antwoorden mogelijk. (N=143)

Deze vraag werd alleen gesteld als op vraag 20 'Scheiden en/of verminderen van afvalstromen' werd geantwoord. Omdat meerdere antwoorden mogelijk waren, telt het aantal antwoorden op tot meer dan het aantal respondenten.

Antwoordcategorie	Aantal	Aandeel (t.o.v. 143 respondenten)	Aandeel (t.o.v. 260 antwoorden)
Plastic	68	47,6 %	26,2 %
Glas	19	13,3 %	7,3 %
Papier en karton	57	39,9 %	21,9 %
GFT/swill	10	7,0 %	3,8 %
Textiel	3	2,1 %	1,2 %
Klein chemisch afval	15	10,5 %	5,8 %
Frituur- of bakvet	8	5,6 %	3,1 %
Restafval	31	21,7 %	11,9 %
N.v.t.	42	29,4 %	16,2 %
Anders, namelijk	7	4,9 %	2,7 %
Totaal	260	181,8 %	100,0%

Vraag 23

Werkt uw organisatie bij het verduurzamen samen met andere organisaties? (N=175)

Deze vraag werd overgeslagen als op vraag 20 'Mijn organisatie doet niets op het gebied van duurzaamheid' werd geantwoord.

Antwoordcategorie	Aantal	Aandeel
Ja	67	38,3 %
Nee	96	54,9 %
Dat weet ik niet	12	6,9 %
Totaal	175	100,0 %

Vraag 24

Met wie werkt uw organisatie samen op het gebied van duurzaamheid? Op deze vraag zijn meerdere antwoorden mogelijk. (N=67)

Deze vraag werd alleen gesteld als op vraag 23 'Ja' werd geantwoord. Omdat meerdere antwoorden mogelijk waren, telt het aantal antwoorden op tot meer dan het aantal respondenten.

Antwoordcategorie	Aantal	Aandeel (t.o.v. 67 respondenten)	Aandeel (t.o.v. 177 antwoorden)
Rijksoverheid	2	3,0 %	1,1 %
Provincie	5	7,5 %	2,8 %
Gemeente	41	61,2 %	23,2 %
Branchevereniging	9	13,4 %	5,1 %
Vergelijkbare culturele instelling(en)	22	32,8 %	12,4 %
Andere culturele instelling(en)	21	31,3 %	11,9 %
Milieuorganisatie	11	16,4 %	6,2 %
Adviesbureau	14	20,9 %	7,9 %
Afvalverwerker	19	28,4 %	10,7 %
Lokale bedrijven	17	25,4 %	9,6 %
Lokale horeca	3	4,5 %	1,7 %
Anders, namelijk...	13	19,4 %	7,3 %
Totaal	177	264,2 %	100,0 %

Duurzaamheid binnen de bedrijfsvoering

Vraag 25

Zijn inspanningen op het gebied van duurzaamheid in uw organisatie vastgelegd in een bedrijfsplan of –visie? (N=175)

Deze vraag werd overgeslagen als op vraag 20 ‘Mijn organisatie doet niets op het gebied van duurzaamheid’ werd geantwoord.

Antwoordcategorie	Aantal	Aandeel
Ja	48	27,4 %
Nee	123	70,3 %
Dat weet ik niet	4	2,3 %
Totaal	175	100,0 %

Vraag 26

Is er iemand binnen uw organisatie verantwoordelijk voor duurzaamheid? (N=175)

Deze vraag werd overgeslagen als op vraag 20 ‘Mijn organisatie doet niets op het gebied van duurzaamheid’ werd geantwoord.

Antwoordcategorie	Aantal	Aandeel
Ja	69	39,4 %
Nee	101	57,7 %
Dat weet ik niet	5	2,9 %
Totaal	175	100,0 %

Vraag 27

Worden binnen uw organisatie cijfers verzameld en bijgehouden over duurzaamheid? (N=175)

Deze vraag werd overgeslagen als op vraag 20 ‘Mijn organisatie doet niets op het gebied van duurzaamheid’ werd geantwoord.

Antwoordcategorie	Aantal	Aandeel
Ja	26	14,9 %
Nee	138	78,9 %
Dat weet ik niet	11	6,3 %
Totaal	175	100,0 %

Vraag 28

Zou uw organisatie bereid zijn deze cijfers ten behoeve van een benchmark met andere culturele organisaties te delen? (N=26)

Deze vraag werd alleen gesteld als op vraag 27 'Ja' werd geantwoord.

Antwoordcategorie	Aantal	Aandeel
Ja	17	65,4 %
Nee	2	7,7 %
Dat weet ik niet	7	26,9 %
Totaal	26	100,0 %

Vraag 29

In hoeverre bent u het met de volgende stelling eens: 'de medewerkers in mijn organisatie zijn zich bewust van het belang om de organisatie te verduurzamen'? (N=173)

Deze vraag werd overgeslagen als op vraag 20 'Mijn organisatie doet niets op het gebied van duurzaamheid' werd geantwoord. Het gewogen gemiddelde is uitgedrukt op een schaal van 1 ('Heel erg oneens') tot 5 ('Heel erg eens').

Antwoordcategorie	Aantal	Aandeel
Heel erg oneens	2	1,2 %
Oneens	17	9,8 %
Neutraal	48	27,7 %
Eens	75	43,4 %
Heel erg eens	29	16,8 %
Geen mening	2	1,2 %
Gewogen gemiddelde	3,65	
Totaal	173	100,0 %

Vraag 30

In hoeverre bent u het met de volgende stelling eens: 'de medewerkers in mijn organisatie werken actief mee aan het verduurzamen van de organisatie'? (N=173)

Deze vraag werd overgeslagen als op vraag 20 'Mijn organisatie doet niets op het gebied van duurzaamheid' werd geantwoord. Het gewogen gemiddelde is uitgedrukt op een schaal van 1 ('Heel erg oneens') tot 5 ('Heel erg eens').

Antwoordcategorie	Aantal	Aandeel
Heel erg oneens	1	0,6 %
Oneens	20	11,6 %
Neutraal	65	37,6 %

(Tabel gaat verder op volgende pagina)

(Vervolg van vorige pagina)

Eens	65	37,6 %
Heel erg eens	21	12,1 %
Geen mening	1	0,6 %
Gewogen gemiddelde	3,49	
Totaal	173	100,0 %

Kosten van verduurzaming

Vraag 31

Heeft uw organisatie op dit moment extra kosten door activiteiten ten behoeve van verduurzaming? (N=173)

Deze vraag werd overgeslagen als op vraag 20 'Mijn organisatie doet niets op het gebied van duurzaamheid' werd geantwoord.

Antwoordcategorie	Aantal	Aandeel
Ja	70	40,5 %
Nee	91	52,6 %
Dat weet ik niet	12	6,9 %
Totaal	173	100,0 %

Vraag 32

Zou uw organisatie bereid zijn om meer kosten te maken voor duurzamere keuzes, oplossingen of producten? (N=180)

Antwoordcategorie	Aantal	Aandeel
Ja	89	49,4 %
Nee	36	20,0 %
Dat weet ik niet	55	30,6 %
Totaal	180	100,0 %

Vraag 33

Als verduurzaming zou betekenen dat er extra kosten gemaakt moeten worden, wie zouden deze dan idealiter moeten betalen? Op deze vraag zijn meerdere antwoorden mogelijk. (N=180)

Omdat meerdere antwoorden mogelijk waren, telt het aantal antwoorden op tot meer dan het aantal respondenten.

Antwoordcategorie	Aantal	Aandeel (t.o.v. 180 respondenten)	Aandeel (t.o.v. 367 antwoorden)
De overheid	120	66,7 %	32,7 %
De organisatie	118	65,6 %	32,2 %
De branche als collectief	37	20,6 %	10,1 %
De bezoeker	71	39,4 %	19,3 %
Anders, namelijk...	21	11,7 %	5,7 %
Totaal	367	203,9 %	100,0 %

Code Duurzaamheid**Vraag 34a**

In sommige andere landen moeten culturele instellingen in subsidieaanvragen verplicht een paragraaf over duurzaamheid opnemen. Hierin moeten zij beschrijven wat ze aan duurzaamheid doen, of uitleggen waarom ze niks aan duurzaamheid doen. Hoe zou uw organisatie er tegenover staan als dit ook in Nederland wordt ingevoerd? (N=180)

Het gewogen gemiddelde is uitgedrukt op een schaal van 1 ('Zeer negatief') tot 5 ('Zeer positief').

Antwoordcategorie	Aantal	Aandeel
Zeer negatief	5	2,8 %
Negatief	15	8,3 %
Neutraal	27	15,0 %
Positief	84	46,7 %
Zeer positief	45	25,0 %
Geen mening	4	2,2 %
Gewogen gemiddelde	3,85	
Totaal	180	100,0 %

Vraag 34b

Ruimte voor toelichting (N=27)

De antwoorden op deze open vraag zijn samengevat en geclassificeerd tot twaalf categorieën. Deze zijn gesorteerd naar het aantal keer dat ze genoemd werden.

Antwoordcategorie	Aantal	Aandeel
Er zijn te weinig financiële middelen om te verduurzamen	4	14,8 %
Er is eerst meer kennis en een beter begripkader nodig	4	14,8 %
Een nieuwe verplichting wordt als negatief ervaren	3	11,1 %
Er moet rekening worden gehouden met verschillen tussen organisaties	3	11,1 %
De gemeente moet ook meewerken	3	11,1 %
Een verplichte paragraaf leidt tot meer bureaucratie	2	7,4 %
Verduurzaming is effectiever als de motivatie van organisaties zelf komt	2	7,4 %
Dit is (voor ons) al verplicht	2	7,4 %
Verduurzaming mag geen voorwaarde voor subsidie worden	1	3,7 %
Deze verplichting wordt als positief ervaren	1	3,7 %
Dit is op onze organisatie niet van toepassing	1	3,7 %
Overig	1	3,7 %
Totaal	180	100,0 %

Vraag 35a

Hoe zou uw organisatie er tegenover staan als maatregelen om aan duurzaamheid te werken verplicht zouden door subsidieverstrekkingen? (N=179)

Het gewogen gemiddelde is uitgedrukt op een schaal van 1 ('Zeet negatief') tot 5 ('Zeet positief').

Antwoordcategorie	Aantal	Aandeel
Zeet negatief	9	5,0 %
Negatief	17	9,5 %
Neutraal	41	22,9 %
Positief	90	50,3 %
Zeet positief	19	10,6 %
Geen mening	3	1,7 %
Gewogen gemiddelde	3,53	
Totaal	179	100,0 %

Vraag 35b

Ruimte voor toelichting (N=28)

De antwoorden op deze open vraag zijn samengevat en geclassificeerd tot tien categorieën. Deze zijn gesorteerd naar het aantal keer dat ze genoemd werden.

Antwoordcategorie	Aantal	Aandeel
Tegenover een verplichting moet ook (financiële) hulp staan	10	35,7 %
Maatwerk is in zo'n geval nodig	4	14,3 %
Een dergelijke verplichting gaat in de praktijk waarschijnlijk niet werken	4	14,3 %
Andere maatregelen zijn efficiënter	2	7,1 %
Dit is niet op onze organisatie van toepassing	2	7,1 %
De subsidieverstrekker moet in dat geval zelf het goede voorbeeld geven	1	3,6 %
Dit is (voor ons) al verplicht	1	3,6 %
De gemeente moet ook meewerken	1	3,6 %
Er is eerst meer kennis en een beter begripkader nodig	1	3,6 %
Overig	2	7,1 %
Totaal	28	100,0 %

Vraag 36

In enkele sectoradviezen schreef de Raad voor Cultuur vorig jaar dat inspanningen op het gebied van duurzaamheid getoetst zouden moeten worden aan een nog op te stellen Code Duurzaamheid, vergelijkbaar met bijvoorbeeld de Code Culturele Diversiteit. Heeft u ideeën over welke maatregelen of vereisten op het gebied van duurzaamheid een dergelijke code zou moeten bevatten? (N=71)

De antwoorden op deze open vraag zijn samengevat en geclassificeerd tot negen categorieën. Deze zijn gesorteerd naar het aantal keer dat ze genoemd werden. Omdat in sommige antwoorden meerdere dingen benoemd werden, telt het aantal antwoorden op tot meer dan het aantal respondenten.

Antwoordcategorie	Aantal	Aandeel (t.o.v. 71 respondenten)	Aandeel (t.o.v. 73 antwoorden)
Geen	19	26,8 %	26,0 %
Ideeën voor concrete maatregelen die opgenomen moeten worden	19	26,8 %	26,0 %
Maatwerk is in zo'n geval nodig	11	15,5 %	15,1 %
Een code is niet (voldoende) effectief	4	5,6 %	5,5 %
Ideeën over de vorm van de code	4	5,6 %	5,5 %
Er moet een brede doelgroep mee bereikt worden	3	4,2 %	4,1 %
Er zijn al teveel codes	3	4,2 %	4,1 %
Duurzaamheid moet breed opgevat worden	2	2,8 %	2,7 %
Overig	8	11,3 %	11,0 %
Totaal	73	102,8 %	100,0 %

Tot slot

Vraag 37

Bij enkele van de vragen die in deze vragenlijst gesteld werden, konden open antwoorden of toelichtingen gegeven worden. Mogen wij deze als citaat of parafrase gebruiken in de rapportage over dit onderzoek? (N=175)

Antwoordcategorie	Aantal	Aandeel
Ja	107	61,1 %
Nee	22	12,6 %
Dat weet ik niet	46	26,3 %
Totaal	175	100,0 %

Vraag 38

Heeft u nog vragen of opmerkingen naar aanleiding van deze enquête? (N=48)

De antwoorden op deze open vraag zijn samengevat en geclassificeerd tot zeven categorieën. Deze zijn gesorteerd naar het aantal keer dat ze genoemd werden.

Antwoordcategorie	Aantal	Aandeel
Geen opmerkingen	22	45,8 %
Opmerkingen over vorm of inhoud van de enquête	7	14,6 %
Aanbevelingen om duurzaamheid te bevorderen	5	10,4 %
Complimenten over de enquête	4	8,3 %
Vragen over de publicatie	4	8,3 %
Toelichting op gegeven antwoorden	2	4,2 %
Overig	4	8,3 %
Totaal	48	100,0 %

Bijlage 2

Introductie enquête

De digitale enquête werd voorafgegaan door onderstaande toelichting, waarin het doel en de opzet van de vragenlijst werd uitgelegd.

Graag nodigen wij u uit om deel te nemen aan deze enquête over duurzaamheid in de culturele sector. Ondanks de vele aandacht die er in de media en de politiek is voor verduurzaming, ontbreekt momenteel een overkoepelend inzicht in de mate waarin en de manier waarop duurzaamheid in de cultuursector leeft. Daarom zijn wij dit onderzoek gestart. Het doel hiervan is meer te weten te komen over de manieren waarop culturele organisaties met duurzaamheid bezig zijn, over eventuele knelpunten die zij daarbij ervaren, en over wensen die er mogelijk bestaan voor ondersteuning bij het aanpakken van verduurzaming.

De resultaten van de enquête worden volledig anoniem (en enkel voor dit onderzoek) door de Boekmanstichting verwerkt in een digitale publicatie, die later dit jaar verschijnt. Aan het einde van de vragenlijst kunt u aangeven of antwoorden of toelichtingen bij open vragen als citaat of parafrase in deze publicatie gebruikt mogen worden.

Het invullen van de enquête duurt circa 10 minuten. Voor het invullen van de vragenlijst heeft u geen exacte cijfers over uw organisatie nodig. Alleen het aantal bezoekers dat uw organisatie jaarlijks ontvangt en (indien van toepassing) het bouwjaar van uw pand worden bij benadering uitgevraagd.

We hopen van harte dat uw organisatie en vele andere bereid zijn de enquête in te vullen. Of uw organisatie nu veel doet aan verduurzaming of juist weinig: in beide gevallen zijn uw antwoorden onmisbaar om een breed, gedegen en praktisch bruikbaar beeld van de sector te kunnen geven.

Boekmanstichting
Bureau 8080

Colofon

Tekst en onderzoek	Bjorn Schrijen (Boekmanstichting)
Begeleidingscommissie	Ryanne de Boer (Bureau 8080) Jan Willem van Bokhorst (Bureau 8080) Remco Wagemakers (Bureau 8080) Rogier Brom (Boekmanstichting) Maxime van Haeren (Boekmanstichting)
Eindredactie	André Nuchelmans (Boekmanstichting)
Vormgeving omslag	Joseph Plateau Amsterdam
Beeld omslag	Martijn Baudoin via Unsplash

Met veel dank aan alle brancheverenigingen, rijkscultuurfondsen en culturele organisaties die hebben geholpen bij het ontwerp en de verspreiding van de enquête.

Over de Boekmanstichting (www.boekman.nl)

De Boekmanstichting is het onafhankelijke kenniscentrum voor kunst, cultuur en beleid in Nederland. Zij verzamelt, analyseert en verspreidt data en informatie over de cultuursector en stimuleert en faciliteert het gefundeerde cultuurdebat.

Over Bureau 8080 (www.bureau8080.nl)

Bureau 8080 is een advies- en projectmanagementbureau op het gebied van duurzaamheid. Wij bouwen collectieven, managen projecten, creëren inzicht, adviseren, begeleiden en zijn de aanjager van een duurzame verandering in binnenstedelijke gebieden en de culturele sector. We werken altijd met het oog gericht op verandering die ook op lange termijn bestendig blijft. Tot begin 2019 waren wij DPM | Duurzaamheid in Podia en Musea.

© Amsterdam, juni 2019

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever(s) te wenden.

Boekmanstichting

Kenniscentrum voor kunst,
cultuur en beleid

Herengracht 415
1017 BP Amsterdam

www.boekman.nl

Bureau 8080

Tussen de Bogen 81
1013 JB Amsterdam

mail@bureau8080.nl
www.bureau8080.nl